

Bacsányiné Baumberg Gabriella.

(Harmadik, befejező közlemény.)

III.

HÁNYÓDÁSOK. — LINZBEN.

(1809—1839.)

GABRIELLA asszonyságának boldog békéje eltűnt, testi és lelki hányódása, nyomorúsága kezdődik, mikor a múzsa csak néha látogatja és művei nyomtatásra alig kerülnek. Csak innen szabad költészetének hanyatlását számítanunk. Igaztalan a vád, mely a költőnek Bacsányival való házasságát teszi letörése közvetlen okozójává: „A múzsa kegye elszállott a szerencsével együtt,¹ de ebben hazájának is része volt, mert nyomorában. Gabriella nem nyerhette el a kettős pálmát, mely Ausztria ekorbeli költőit illette, kiknek tenger nehézséggel kellett a márczius előtti időkben megküzdeni. Pedig ő ekkor se ejté ki lantját kezéből. De költészete, mely eddig zavartalan tükre volt életének, most a tó ingó felszínéhez hasonlít: egész képet nem ad, csak foszlott, tört sugarakat. Hivatását nem látja tisztán és kapkodni kezd, sokba fog és alig van ereje kár keveset befejezni. „Látod kedves Barátom — írja férjének — költői képzelmem mint keres tárgyat, táplálékot mindenütt.”² Éppen ez az időpont az, mikor Ausztria szellemi fejlődésében utoléri Németországot, személyes kapcsok folytán gyorsan virágoztatva föl a romantikát. Schlegel Vilmos 1808-ban jó Mme Staëllel Bécsbe, majd követi fivére, ki Károly főherczeg mellett alkalmazásban ott is marad.³ Így alakul meg a bécsi

¹ Sessi Mariannához írott költeménye. M. N. Múzeum. B. J. 1315. sz.

² Gabriella Bacsányihoz 1816 május 26. M. Tud. Akadémia. L. 4°—140. sz.

³ Vogt Frigyes és Koch Miksa: Geschichte der deutschen Literatur (Lipsee és Bécs, 1907.) II. k. 353. l.

romantikus kör Schlegel Dorotea szalonjában, hol Eichendorff, Körner, Gentz, Bettina és Klemeno Brentano fordulnak meg, s a melylyel Pichler Karolina is szoros összeköttetésben állott.⁴ „Az az időszak volt, amelyben a Schlegel-ek, Tieck és mások léptek föl; az úgynevezett romantika — még pedig nagy tetszéstől kísérve — először mutatkozott; a költői költészet...⁵ Pichler Karolina Collinnal, és másokkal is érintkezik, Gabriellára jellemző, hogy ők Collinnal éppen ekkor szakítanak,⁶ költőnők a romantikus Vernert sem 1807 körül csodálja, mikor az Bécsbe jő és feltűnést keltett darabjairól híres, hanem később, mikor mint hitszónok tűndököl.⁷ Hormayr-rel, kiben a nemzeti irány csúcsosodik ki, Gabriella összeütközésbe kerül, mert az sajnálkozik felette, hogy ily tehetség magát tönkretette.⁸ De la Motte Fonqué-ról így ír férjének: „Tudnod kell, hogy ez jelenleg a legünnepeltebb divatos költő.“ Művében (Coronna) csak babonát, miszticizmust lát, a mi szép, az nem új, a mi új, az nem szép benne. Őfelőle biztosak lehetnek, hogy nem fogja követni őket...⁹ Az egész iskoláról rossz véleménye van. Schlegel és a „Gattungsonettek“ neki „szánközörgés harmónikához képest“, az ő Schillerével szemben.¹⁰ Gabriellára jellemzők e szavak, és hisszük, hogy ő igen gyöngé romantikus lett volna. Kedélyvilága plasztikus, érzései éppen nem sejtelmesek, alaktalanok, ő „önmagával tisztában levő lélek,“ ki mindenben az egyeneset, világosat, az egyszerűt és megnyugtatót keresi, ki áttekinthető és kiszámítható. Érzelmei bizonyos szűkebb határokon soha át nem lépnek, mint az inga, mely kis kilengést végez. Gabriella sohse szertelen, sohse fantaszta, szeret a való biztos talaján állani; sejtelmei nincsenek, ő nagy őszinteséggel tisztán és világosan, mindig az érzelmi állapot legfőbb vonalait rajzolja. Csak erős egyéni színezését vihette volna be szerencsésen a romantikába.

Baumberg Gabriella letörése főként itt kezdődik: ifjúságában csak magát éneкли, önálló; majd férje hatása alá kerül, de az új irány nem felel meg műzsájának, nem is fogadják kedvezőn. A romantikusokhoz sem személyileg, sem hajlamai szerint nincs köze — most mit tegyen? Valóban érezzük a keserűséget, melylyel Körner ifjú halálát megirigylí, ki virágjában eselík.¹¹

A mi ifjúkori költeményeiben egyedüli: az őszinteség, ma már nem

⁴ Pichler Karolina: *Denkwürdigkeiten* II. k. 135. l.

⁵ Ugyanott 102. l.

⁶ Gabriella Bacsányihoz 1815 februárius 13. M. N. Múzeum. B. I. 1315. sz.

⁷ Gabriella Bacsányihoz 1815 márczius 8. M. Tud. Akadémia. L. 40—141. sz.

⁸ Horánszky id. m. 296—7. l.

⁹ Gabriella Bacsányihoz 1816 márczius 7. M. Tud. Akadémia. L. 40—140. sz.

¹⁰ Gabriella Bacsányihoz 1816 februárius 9. Ugyanott.

¹¹ Gabriella Bacsányihoz 1816 május 26. Ugyanott.

egyetlen, belső élményei sem adnak sokat neki, hiszen nem zengheti mindig — az ő korával — a szerelmet. Míg így az irodalmi fejlődésből alakja észrevétlenül eltűnik, a politikai fejlemények magukkal sodorják és áldozatul ejtik.

A francziák 1809-ben megszállják Bécset, és Bacsányit Napoleon nagy minisztere, Maret, ki a magyar költőnek egykor fogolytársa és jó barátja volt, a francziák részére valamelyes szolgálatra nyeri meg. Bacsányi hirtelen elhagyja Bécset állítólag Magyarországra siet.

Ha Gabriella eddig társadalmilag szakított előbbi környezetével, e szakadás most a politikai viszonyok által szakadékká lesz. „A haza eszméje és a nemzeti becsület fölébredt az utolsó évtizedek hosszú megszokása által elernyedtt szellemekben . . .”¹² Pichler Karolinát visszataszítja még a legszellemesebb, legudvariasabb francia társalgása is.¹³ Gabriella férje eltűnik, és csak egy súlyos gyanú marad utána: hogy ő fordította volna le Napoleonnak a magyarokhoz intézett kiáltványát.

November 19-én hagyják el a francziák Bécset, és ettől kezdve nyomozzák a fordítót. A rendőrség Gabriellát ezidőben kémekkel véteti körül, és neki az igazság ellenére kell viselkednie! Lelke nyugtalan férjéért, bár mint levelei mutatják, hollétéről állandóan tájékozva van. E leveleiből az is kiviláglik, hogy Bacsányi inkább szerencsétlen volt, mint bűnös. Mi birta rá, hogy nejt, biztos állását elhagyja és bizonytalan idegenségbe siessen! Ezt sem levelei, sem a későbbi pöriratok tisztázni nem tudják. Bacsányi folyvást hatalmas elleneit említi, a kik ellene dolgoztak, a kik, ha marad, joggyilkossággal tették volna el útból őt. Kik voltak üldözői? Sedlnitzky unokaöccse? A kikoszoróztott kérő? Aligha. Bacsányiék levelezésében előfordul egy bizonyos „S” a ki velük szemben méltatlanul viselkedik, ha ez tényleg Ohms volt is, az ifjúkori „S”-hez semmiképpen sem lehet köze.

Bacsányi Párisban szíves látásra lel. Felesége hírért ismerik, arról is szó esik Maret-ék körében: vannak-e gyermekeik? Bacsányi válaszol; feleségének sok szellemi gyermeke van, de élő egy se, a mi jelenlegi helyzetükben csak vigaszul szolgál. És szinte hidegen érintenek Gabriella szavai, melyeket ezidőben férjéhez intéz: „Én is hálát adok istennek, hogy nincsenek gyermekeink, az csak kín volna most az úton.”¹⁴

Maret Bacsányit ugyan szívesen fogadta, de biztos álláshoz nem segítette. Mindkét tény arra vall, hogy Bacsányi sem bűnös, sem nagy jelentőségű szolgálatot a franciáknak nem tehetett. Bacsányit hiú ábrándok kergették Párisba, ott fényes jövőre számított Maret-vel való barátsága révén, ám felesége, kinek tisztultabb ítélőképessége gyakran leszállítá

¹² Pichler Karolina: Denkwürdigkeiten II. k. 137. l. ¹³ Ugyanott 157. l.

¹⁴ Gabriella Bacsányihoz 1811 februárius 6. M. Nemzeti Múzeum. B. I. 1315. sz.

férjét fellengéseiből, most is először jő rá a szomorú tényállásra: őt nem kecsegteti Páris fénye; mikor férje az operáról ír neki, ő csak csendes otthonra vágyik: „Mit adhat nekem egész Páris az én összetört házi boldogságomért? Egyszerű örömeimért, igénytelen megelégteléseimért?”¹⁵ Józanul írja másutt: „Az ígéretek: nekem csak első pillanatban voltak egetigérők, nyugodtan megfontolva jól látom, hogy spanyol falúk azok.”¹⁶ És még se Gabriella csügged. Minden kis vagyónával, lelke nagy erejével áll férje mellett. Férje is a leggyöngédebb hangon ír neki. Gyakran kéri, hogy csak ne írjon új verseket. Gabriellát az alkotás igen megviselte, és ezért írja neki Bacsányi oly sokszor az 1810-ben először hangoztatott intelmet: „Költened most talán egyáltalán nem kellene többé, mert az ily szellemi munka soha sincs megerőltetés nélkül, és az alkotás téged mindig igen megrázott.”¹⁷ Ajánlja hogy csak dolgozzék régi versein, például a „Schillers Bild“-en. Gabriella nem is ért rá verselni. Lassan készül a nagy útra, hogy utána menjen férjének. Bacsányi még idejében beadta lemondását hivatalában és azt el is fogadták. Feleségétől is kívánja, hogy Metternichet kihallgatáson kérje távozási engedély kieszközlésére. Maga Párisból intéz folyamodványt ez ügyben a herceghez. O'Donnel gróf, a ki kihallgatja, még mindig az előkelő hivatalnok gyermekét látja Gabriellában, marasztja, de ő felel; ő most már az üldözött férfiú felesége, sorsuk közös. Gabriella, mint mindig, a szentebb kötelességet választja, ezért a világban rövidet húz.

Az utolsó sűgár Gabriella homlokára Mária Lujza házassága alkalmával esik. A szelíd megadás, melylyel ő eszköze lett a politikai érdekeknek, ideállá emeli a császári lányt költőnők szemében. Minden lépését figyelemmel kíséri,¹⁸ jelszavát — „mit isten akar” — sajátjául választja: és a római király születésekor így kiált fel: „Üdvözlégy . . . malasztal teljes!”¹⁹ mert Mária Lujza is békét teremt fia által a világon. Mig Pichler Karolina őszintén leírja, hogy Napoleon menyasszonya esküvőjén se volt ragyogó jelenség,²⁰ Gabriella még később is így ír róla: „Úgy festett, mint egy angyal, és az is volt számomra!”²¹ E forró szeretetből fakadt az óda, melyet a „világboldogító esemény,” a házasság alkalmával szerzett. Hogy Gabriella neve akkor még drága

¹⁵ Gabriella Bacsányihoz 1810 május 29. Ugyanott.

¹⁶ Gabriella Bacsányihoz 1810 október 14. Ugyanott.

¹⁷ Bacsányi Gabriellához 1810 márczius. M. N. Múzeum kéziratára. B. I. 1315. sz.

¹⁸ Lásd Gabriella leveleit Bacsányihoz: 1811 januárus 5, februárus 6, márczius 18 stb. M. Nemzeti Múzeum kéziratára. B. I. 1315. sz.

¹⁹ Gabriella Bacsányihoz 1811 januárus 2. Ugyanott.

²⁰ Pichler Karolina: Denkwürdigkeiten II. k. 188. l.

²¹ Gabriella Bacsányihoz 1814 decz. 12. M. N. Múzeum kéziratára. B. I. 1315. sz.

volt honfitársainak, mutatja a tény: hogy értésére adják; várnak valamit tollából ez alkalommal.²²

Gabriella kettős alkalmat használ föl most versírásra, a felséges menyasszony szívéhez fordul árván maradt kis rokonai nevében. E költemény, melyet többféle díszes alakban nyomatott és köttetett be költőnőnk, már tartalmilag megegyezik azon eszmékkel, melyeket ő kifejezni óhajtott: „a gyermeki önmegtagadás gyöngéd odaadását, a hősi határozottságot: magát áldozatul adni.“ E szellemben van írva a „Waisengedicht“, az „emberiség boldogítójához“ szól, ki földöntúli kiengesztelésében az istenséghez hasonló.²³ „Hattyudalom hazám földén“, így nevezi a költeményt Gabriella.²⁴ Ekkor keresik föl az iskolák, veszik meg költeményeit mind, ám ez a régi fény utolsó föllobbanása, Ausztria hajdani kedvence fölvehette a koldusbotot.

Ez időből csak töredék, ami még ránk maradt: már 1811-ben a dauphin születésére mit se tud írni.²⁵ Ekkor szólítják fel Lipsceből is, hogy írjon az „Uránia“ számára,²⁶ ugyanez időből való négy verssornyi fohásza a reményhez, talán magva a később tervezett, soha el nem készült „Hymne à l' esperance“-nak. Egyetlen befejezett verse a „Bardale“, melyben csendes gondját, otthonát festi,²⁷ ugyanekkor életrajzát is szeretné folytatni. Férje örül ennek, Gabriella kéri is, hogy

²² Horánszky, valószínűleg a Bacsányi-pár kézírataiból, közöl egy ódát, mely szerinte Gabriella műve lenne. (293. l.) Ennek a költőpár levelezése határozottan ellentmond. Május 12-én értesíti Gabriella férjét, hogy néhány költeményt küldött neki, melyek a császárléány esküvőjét éneklik. Május 29-én ugyancsak említi e verseket és az ezek egyikében előforduló Louise — Paradiése rimpárt. „Nekem is tele van, kedves Jánosom! a fejem és szívem . . de . . nem tudok semmit, semmit a világra hozni.“ Innen gondolható, hogy e versek nem lehetnek Gabrielláé. Már pedig az említett rimpár abban az ódában jó elő, melyet Horánszky mint Gabrielláéét közöl. Döntő bizonyítékul a következő levelek álljanak: Július 19-én írja Bacsányi, hogy szeretné a költeményt: „Die Welt war aufgelöst“ . . stb. megbirálni. Ez a Horánszky által közzétett óda. Július 31-én Gabriella válaszol: „Amit kéziratban csatoltam, az nem került nyomás alá, nem is tőlem való, de sokáig szerzőjének tartottak . . .“ Ellenben kiemeli, hogy az árvákról írott költeménye annyit hajtott neki, mint eddig egy verse se. Bacsányi augusztus 25-én válaszol; jó hogy neje értésére adta idején, hogy a költemény: „Die Welt war aufgelöst“ . . stb. nem tőle való. (Mind e levelek a M. Nemzeti Múzeum kézírattárában B. I. 1315. sz. a.)

²³ Gabriella Bacsányihoz 1810 július 12. M. N. Múzeum kézírattára. B. I. 1315. sz.

²⁴ Különnyomatban az Akadémiában: Der erhabenen Kaiserbraut Marie Louise stb. (Bécs, 1810.) A nyújtott segélyt is versben köszöni meg. Különnyomatban ugyanott: Dank der vier armen Waisen stb. (Bécs, 1810.)

²⁵ Gabriella Bacsányihoz 1811 márcz. 26. M. N. Múzeum kézírattára. B. I. 1315. sz.

²⁶ Az Uránia kiadónőjének levele. M. Tud. Akadémia kézírattára. 40—141. sz.

A zsebkönyvet megszerezni nem lehetett.
²⁷ Kelet nélkül, de vonatkozásai alapján csak ez időből M. Nemzeti Múzeum kézírattára. B. I. 1315. sz.

gyűjtse össze leveleit, mert azok életrajzához tartoznak.²⁸ Továbbit erről nem tudunk. Arra is van adat, hogy Gabriella ezidőben drámát akart írni. „Látom — írja férje — hogy drámai költőnő is akarsz lenni . . . Az előadásra magam is kíváncsi vagyok . . .“ A Bacsnányi által adott címekből látni, hogy talán ismerte is a drámát valami alakban és hogy Gabriella itt is saját sorsukat írta meg születésnapjával kapcsolatban: „Az Emigránsok“ — „Márczius 24-ike“ — „Elválás és Viszontlátás,“ stb.²⁹

A viszontlátás valóban közeledett. Napoleon évi 2000 frank kegydíjat utal Bacsnányinak, mint „homme de lettre“-nek és Gabriella 1811 április 6-án elhagyja Bécsset.³⁰ Kutyája és madara megy vele, egy cseléd-féle vágyott volna elkísérni. Ennyi. „Elhagyom atyai házamat könny és hazámat sóhaj nélkül, hogy az egyetlen baráttal, ki a világon enyém, egy lehessenek.“³¹ E szomorú szavakat kutyája szájába adta és tréfáinak örül is Bacsnányi: „Látom valóban, hogy te egy kicsit még pajkos tudsz lenni. Mindenesetre kedvemre lesz, ha jó humorodat magaddal hozod.“³² Április 27-én érkezik Gabriella elébe siető férjével Párisba.

A rendőrség ekközben abban hagyta a kiáltvány ügyében megindított kutatását, mivel nyomra nem jutott. Három évi csend borúl a Bacsnányiparra. Csak annyit tudunk róluk, hogy a Párisban megfordult Hammer báró nagyon szerény viszonyok között lelte őket.³³ Gabriella előre rettegett volt, milyen nehéz lesz ott új otthonot teremtenie és ez évekről azt mondja később, hogy gondterhesek voltak.³⁴ Gabriella segélyért fordult Mária Lujzához, kit újra meg énekelt, de személyesen sohase jutott elébe. Költeménye nem került nyomás alá, ellenben megjelent a bécsi „Beobachter“-ben a Sessi Marianna énekesnőhöz írott költemény³⁵ a „Sammler“-ben is tán. A művésznő Gabriellával oly jó viszonyban élt, hogy még angliai körútjára is magával vitte volna. Gabriella visszariadt a tengertől; később megbánta, hogy nem ment vele.³⁶ 1813 áprilisében szerepel Sessi Marianna mint vendég Párisban. Gabriellában

²⁸ Gabriella Bacsnányihoz 1811 márczius 12. Ugyanott.

²⁹ Bacsnányi Gabriellához 1811 februárius 9. M. N. Múzeum kézírattára. B. I. 1315. sz.

³⁰ Utazását korábban tervezte. Lásd 1811 márczius 22. levelét a württembergi herceghez. M. Tud. Akadémia kézírattára. L. 40—141. sz.

³¹ Gabriella Bacsnányihoz 1810 november 18. M. N. Múzeum kézírattára. B. I. 1315. sz.

³² Bacsnányi Gabriellához 1811 januárius 31. Ugyanott.

³³ Pichler Károlina: Zerstreute Blätter 26. l.

³⁴ Horánszky id. m. 352. l.

³⁵ Egy levéltörredék, melyről nem tudni, melyiküktől ered, kírja a költemény birálatát a „Der Sammler“ című lapból. (Bécs, 1813 június 3.) Ugyanitt a költemény is megjelent, a mint azt Goedeke is jelzi. (VI. k. 509. l. 1908.) Gabriella szerint a vers a „Der Beobachter“-ben is megjelent volna. L. Gabriella levelét férjéhez 1814 november 26. M. Nemzeti Múzeum kézírattára. B. I. 1315. sz.

³⁶ Gabriella Bacsnányihoz 1815 februárius 3. Ugyanott.

a hazai hangok fölébresztik elhantolt fájdalmait, három szakasznyi versben csordul ki keserősége. E költemény igazi belső alkalomból fakad, szebb, mint bármely, amit költőnk az időtájt alkot. E verséhez írta valaki oda: „A költőnk akkor a „honvágy“ neve alatt ismert betegségben szenvedett.“³⁷ A második szakasz egész tragikumát tárja elénk a hitvesi hűség és honvágy között vergődő léleknek:

„Ha a kihamvadtt mult, a messzi drága,
Emlékezés tüzenél rámtelint:
Férjem öléből akkor önkénytelen sovárgva
Magamtól elrabol hazám, s magához int.
Akkor Aspasia, te intsz! És én megint
Megtérek. Könnyem indul néma árba
Dalod a szentebb törvényt megmutatta;
Bár szívem százszor megszakad alatta.“³⁸

Egyszerű, keresetlen és rövid az egész. Ugyanekkor folytatni szeretné folytatni az Amor und Hymen is, mely még egyre foglalkoztatja.

De egyszerre csak odahagyja Páris, Bécsbe siet 1814 szeptember 11-én érkezik meg a császárvárosba, talán férjének akar kegyelmet eszközölni ki, mivel a francia nyugdíj a politikai helyzet miatt bizonytalanná vált. Itthon szomorú tapasztalatok várják.³⁹ Régi barátai elfordúlnak tőle és ő Bádénbe siet gyógyulást keresni. Itt beszél Mária Lujzával, ki megígéri, hogy kérését személyesen nyújtja át császári atyjának.⁴⁰

Apró kézimunkák árából teng Gabriella, nyomorában szemébe nevetnek az asztalnál és a bécsi álarczos bálon gúnyt űznek nevével.⁴¹ „Meleg háziruhám legmelegebb barátom,“ írja.⁴² Látva Collin sírját, kifakad: paszkillust tudna írni róla: „A vándor múza Collin sírján, vagy más szóval Bacsányi neje férje tanítványának sírján.“ Ugy látszik, Collin a költőpár jobb napjaiban nemcsak jó viszonyban élt velük, de szellemi táplálékot is nyert Bacsányitól. „Ez a mód — írja Gabriella —

³⁷ A M. Tud. Akadémián levő példányhoz. A M. Nemzeti Múzeumban is megvan. B. I. 1315. sz.

³⁸ Eredetiben: Wenn der Vergangenheit verloschne Scenen
Die Phantasie mit frischen Farben ziern
Wenn aus des Gatten Arm ein unwillkürlich Sehnen
Nach meiner Heimat mich mir selbst einflührt
Dann winkst Aspasia du mir, und tief gerührt
Meid' ich den Wahn; es fließen meine Tränen
Du zeigst mir der Gattin höh're Pflicht,
Nach einem Kampf, der oft das Herz mir bricht.

³⁹ Gabriella Bacsányihoz 1815 februárius 3. M. N. Múzeum kéziratára. B. I. 1315. sz.

⁴⁰ Gabriella Bacsányihoz 1812 december 12. Ugyanott.

⁴¹ Gabriella Bacsányihoz 1815 februárius 3. Ugyanott.

⁴² Gabriella Bacsányihoz 1814 december 5. Ugyanott.

a mint ilyen emberek szerencsájukat megalapítják: hogy hálátlanul mel-
lőzik azokat, a kik őket emelni segítették“ . . . „Érzelmeim forrongásai
megbocsáthatók lesznek legalább a te szemedben.“⁴³ E hangulat bizony
nem volt költészetre alkalmas: „Vedd el a lámpa olaját és elalszik. Csak
rád és szerencsétlenségünkre gondolok és ez nem költői, anyag; vagy
ha e tartalmas tárgyat föl akarnám dolgozni, bizonyos vagyok benne,
hogy megőrülnék. És minek túlfeszíteni szellemi erőmet? Mit használ
az eddig nekem?“⁴⁴

Azért pillantott a jó sors is Gabriellára; a fürdőn megerősödik,
a Klügel-család mindenképp ellátja,⁴⁵ oltalmába veszi őt, márcziusban
pedig Rupprecht, a költő és botanikus nyitja meg előtte otthonát.⁴⁶ „Még
a költészethez is volna indítékom, ha Pitius haragos istennel és a mú-
zsákkal össze nem kocczantam volna.“ Majd augusztusban így ír:
„Márczius óta a barátság ölében élek, nemes, jóságos emberbarátok
között és a Múzsák e menházát királyi trónnal fel nem cserélném . . .
Kevés idő óta neki fogtam költőileg tevékenykedni, itt különféle virágzó
tehetségek találkoznak, melyeket ő (Rupprecht) kertje számára növények-
kint akar fölnevelni.“⁴⁷ De máj szeptember 24-én tudatja férjével; „Rupp-
rechték nemsokára a városba költöznek és ott nincs számomra helyük.“⁴⁸
Itt írta a charade-okat, melyeket maga se sokra becsül, jelentéktelen
képekről mondja egyszer: „Csak Charadeok.“⁴⁹ Azért ezeket is leendő
verskötetébe szánja. Ezidőből való még a „Vertrauen auf Gott.“⁵⁰ Vallá-
sos költeményt ír, mint még soha. E vers a gyermeki odaadás, a bizó,
megingathatlan hit egyszerű rebegeése, szilárd vallomás, isten minden-
ható szerelme, könyörülő atyai e szíve mellett.

Oh szán ő minden szenvedőt,
Számlálja kinjaid,
Ő jobban szeret, mint te őt,
Tudja, hogyan segít.

Gyermeke vagy, ő jó atyád
Ő a jóság maga!
Gondol s tovább gondol reád
Mint mindenik apa.⁵¹

A világban mindent vesztett szív örök jogát érvényesíti,
Istenhez legközelebb állani. Az egész gyermeken egyszerű szabadba

⁴³ Gabriella Bacsfányihoz 1515 februárius 3. M. N. Múzeum kézfirattára. B. I. 1315. sz.

⁴⁴ Gabriella Bacsfányihoz 1815 februárius 3. Ugyanott. ⁴⁵ Ugyanabban.

⁴⁶ Gabriella Bacsfányihoz 1815 április 13. M. Tud. Akadémia. L. 40–141. sz.

⁴⁷ Gabriella Bacsfányihoz 1815 augusztus 1. Ugyanott. ⁴⁸ Ugyanott.

⁴⁹ Gabriella Bacsfányihoz 1816 június 25. M. Tud. Akadémia. L. 40–140. sz.

⁵⁰ Gabriella Bacsfányihoz 1815 márczius 8. M. Tud. Akadémia. L. 40–140. sz.

⁵¹ Eredetiben:

Er weiss, dass du im Elend bist.
Er sieht dem Jammer zu:
Er sieht, was gut und nützlich ist
Und liebt dich mehr als du.

Er will dir helfen, er ist gut;
Ist Vater, du sein Kind.
Ist besser und ist länger gut
Als alle Väter sind.

öntve, a legmagasabb pontot jelöli Gabriella költészetének nem éppen művészi értékeiben, de etikájában. Ennyire távol minden földitől, ilyen közel az örökkévalósághoz és ilyen teljes meggyőződéssel a jónak diadala felett nem kiált a mélységekből soha többé. Valószínűleg Gilbert francia költőnek zsoldárszerű verse után írta: „J'ai révéle mon coeur au Dieu de l'Innocence“ etc. E vers csatolva van Gabriella egy korábbi leveléhez,⁵² és egyes sorai, gondolatai teljesen egyeznek Gabriella versével: „Er sieht die Träne, die du weinst“ . . . És Gilbert: „Il a vu mes pleurs pénitents.“ Hasonlít fölfogása az istenről, mint az emberek jó atyjáról: „Er ist Vater, du sein Kind,“ a francia költőéhez: „Les malheureux sont ses enfants.“

Ezidőben befejezi „Schillers Bild“-et és az Aglajába szánja,⁵³ valamint a Füger festőhöz írott ódát, de mielőtt Rupprecht köribe került volna, mert ezután csupa charadokat írt.⁵⁴ Sőt a Schillers Bild⁵⁵ valószínűleg meg is jelent már. Ekkor készült azonban a jelentéktelen Begleitung.⁵⁶

Mint derült égből villám: úgy sujtott le rá új csapás. Bacsányi 1815 augusztus 15-én Belleville-ben elfogják, irományait lefoglalják. Rég elfelejtett pörét a kiáltvány ügyében újra fölveszik és újabb vád tetézi a régit, hogy Bacsányi a császárt Párisban nyilvánosan szidalmazta, és ellene izgatott volna. Dijonba, majd Mainzba hurcolják, vele embertelenül bánnak; feleségével leveleznie sem szabad.⁵⁷ Bacsányi 1815 október 21-én megérkezik a spielbergi börtönbe. A császár Brünmben bizottságot nevez ki, a mely a pört csak vezeti, de a melynek ítéletet mondani jogában nincsen. A vizsgálat ideje a legszörnyűbb a költőpár életében. Csak hosszas kérésre engedik meg, hogy levelezzenek. Gabriella elhalmozza férjét gyöngédsége ezer jelével. Ő maga újra jóltevőre tel. Ezuttal Kokorsova⁵⁸ grófnő veszi védőszárnya alá, kinek kislányával Gabriella olvasgat, kézimunkál.⁵⁹ A grófné jobb lakásról is gondoskodik,⁶⁰ mert Gabriella azelőtt nagy nyomort látott, még éhezett is. „És

⁵² Gabriella Bacsányihoz 1811 februárius 19. M. N. Múzeum. B. I. 1315. sz.)

⁵³ Gabriella Bacsányihoz 1810 márczius. Ugyanott. Itt említi Gabriella először e versét. Ujra 1815 augusztus 1. M. Tud. Akadémia kéziratára. L. 40—140. sz.

⁵⁴ Gabriella Bacsányihoz 1816 januárius 3. M. Tud. Akadémia. L. 40—140. sz.

⁵⁵ Gabriella Bacsányihoz 1815 szeptember 20. Ebből a levélből sejthető. M. Tud. Akadémia kéziratára. L. 40—141. sz.

⁵⁶ Horánszky id. m. 339. l.

⁵⁷ Szinnyeinél és Horánszknál hibásan Korokosova. L. Wurzbach (1864) 12. k. 304. l. Azonkívül Gabriella számos (1816 január 24. stb.) levelét M. Tud. Akadémia kéziratára. L. 40—140. sz. stb.

⁵⁸ Gabriella Bacsányihoz 1816 januárius 24. Ugyanott.

⁵⁹ Gabriella Bacsányihoz 1816 május 26 Ugyanott.

⁶⁰ Gabriella Bacsányihoz 1816 június 6 és május 30. M. Tud. Akadémia kéziratára. L. 40—140. sz.

ha ez a láthatatlan mű (t. i. a gyomor) nem működik, a szegény fej szenved legjobban“ . . . „Isten jutalmazza meg a jó grófnét, ki vándor műzsámnak menházat nyújtott . . .“ „Azt hiszem, most tündérpalotában lakom.“⁶¹

Bacsányi sokat aggódik nejéért: „A te sorsod szerelmem! . . . széttépi szivemet.“⁶² Így ír neki, mindig arra kérve, hogy legalább szellemi munkával ne erőltesse magát. Gabriella válaszol: „És ha most írnék valamit, az utasítás volna, — a legkönnyebb módszerre, pehelyről szalmára jutni — és bár ez nem volna az Aglajába való közlemény, való azonban a „Possbühne“-re.“⁶³ E keserűségében fratna férjével inkább paródiát Ossziánból, de azért komoly gondolatai is vannak költészetét illetően. Retzer szeretné Gabriella verseit új kiadásban látni, Gabriella tudja, hogy ez az ő saját költségén már soha sem lehet. „Spanyol falú“ mindez.⁶⁴

Életrajzából tündérmesét szeretne írni. Mind több anyaga van hozzá, hisz tündérpalotában lakik, a grófné kisleánya testvéri szívet van hozzá.⁶⁵ Meg is éneklí a drága gyermeket, ki kibékíti az emberek szívtelenségével.⁶⁶ Férje orvosáról is verset⁶⁷ írt, de főleg az életrajz gondolata foglalkoztatja folyton: „A gonosz tündér, ki jó mentőmmel mindig harcban állott . . ., nézheti akkor, csodálkozván, saját dicsőítését és mint a baziliszk, megpukkadhat önképe láttára . . .“⁶⁸ E terve, mint férjének adott tanácsa lelke egyensúlyának pillanatnyi, fájdalmas megbillentése. És ez a soha meg nem valósított terv Gabriellában a romantikára hajlás egyetlen kis vonása. Fouqué démoni asszonya, a „Coronna“ hőse inspirálhatta költőnőnknek e gondolatot; vagy általában az akkori költészetben nagyban szereplő varázslatos, gonosz, földfeletti erejű nők. A színpadon is sok mesét adtak elő, és Gabriella az „Ezeregy éj“ regéibe is elmerült.⁶⁹ Éppen Coronnával kapcsolatban írja: „Csupa ilyen könyvet olvasok . . . Schiller művei méreg volnának nekem, csupa tündérmesét, azért támadt a gondolatom, életrajzomból tündérmesét gyúrni.“⁷⁰ E terv az Oberon-nal is hasonlóságot mutat.

⁶¹ Gabriella Bacsányihoz 1816 februárius 20. M. N. Múzeum kéziratára. B. J. 1315. sz.

⁶² Gabriella Bacsányihoz 1816 május 20. M. Tud. Akadémia L. 4°—140. sz.

⁶³ Gabriella Bacsányihoz 1816 márczius 14, május 20 és május 30. Első a M. Nemzeti Múzeum kéziratárában B. J. 1315. sz., második, harmadik a M. Tud. Akadémia kéziratárában. L. 4°—140. sz.

⁶⁴ Gabriella Bacsányihoz 1816 május 26 és 30. Ugyanott.

⁶⁵ Gabriella Bacsányihoz 1815 deczember 24. Ugyanott.

⁶⁶ Gabriella Bacsányihoz 1816 februárius 20. Ugyanott.

⁶⁷ Gabriella Bacsányihoz 1816 május 30. M. Tud. Akadémia. L. 4°—140. sz.

⁶⁸ Gabriella Bacsányihoz 1818 febr. 3. M. N. Múzeum kéziratára B. J. 1315. sz.

⁶⁹ Gabriella Bacsányihoz 1816 márczius 24. M. Tud. Akadémia. L. 4°—140.

⁷⁰ Gabriella Bacsányihoz 1816 januárius 17. Ugyanott.

Az 1815 óta virágzó Aglajá-ba szánja a „Hymne a l'Esperance“-ot a „Nachtigall“-t, melyet Gleim hasonló verse után akar írni. De csak „Schillers Bild“ és az óda „An Fügler“ jelennek meg 1816-ban. (Aglaja 84 és 88. l.) Utóbbi Gabriellának utolsó klasszikus mértékében írott verse. Mint a „Schillers Bild“-ben, úgy itt is talált Bacsányi egy hibás sort.⁷¹ Ugyanekkor folytatja az „Amor und Hymen“-t, legalább is említi, hogy folytatni szeretné,⁷² egy „Lorenzo“ című balladát is akar írni.⁷³ „Feengedicht“-je,⁷⁴ mely megvan az Akadémiában, az ismeretlen „Rückerinnerungen,“ és a „Bundesfest“⁷⁵ készül még etájt, utóbbi mint „Bundesfeier“ az akadémiai gyűjteménynek mintegy nyitánya. Gabriella már ekkor „Életem utolsó órájának“ nevezi e költeményt.

Ebben drága férje mellett tesz vallást, ki most élete legsúlyosabb napjait éli. A pör befejeződik. Jogilag kifogástalanul vezetve, Bacsányit levelezése, vallomásai alapján romlatlan, nemeslelkű embernek nyilvánították. Ő a kiáltványt csupán átnézte, annak ujjíráshoz, mint bebizonyosodott, ideje sem volt. Az egyetlen éjjelre, midőn ő a francziáknak segédkezett, a Hofcommissariat-tól volt kirendelve a francziákhöz szolgálattételre. Ő ez engedély alapján nézte át a fordítást, de lefoglalt irományai között ez engedélyt állítólag föl nem találták. A másik vád bizonyítékok híján elesett és így Bacsányi a legjobbat remélhette,⁷⁶ de Sedlnitzky rendőrminiszter életfogytig Linzbe száműzi. Gabriellának évi 4—500 forint följánlása mellett értésére adják, hogy Bécsben maradhat. Ám ő fölveszi férje keresztjét. Mit is keresne Bécsben? Utolsó időkben elrejtőzött ismerősei elől,⁷⁷ fájt neki régi szépségéből, jóllétéből koldusan — kifosztva jelenni meg előttünk. Testi hervadása igen kegyetlenül érintette, gyakran írja férjének: megváltoztam, hajam megöszült!⁷⁸ Mikor a császár az utcán merően nézi meg, Gabriella mindjárt arra gondol: bizonyára külseje miatt! Régi ruháiból tisztességes öltönyöket varrogat magának, nem felejtí soha, hogy ő egykor a bécsi bálók ünnepelt divatkirálynője volt. „Mivel mindent magam készítek magamnak, így mindig eléggé jól öltözöttnek látszom, mert az ismert példabeszédhez igazodom: csak a gallért, nem a gyomrot nézik.“⁷⁸ Így akar fönmaradni, lelkében, viselkedésében nem süllyed soha.

Később férje becsületéért elégtételt kér a császártól, de Sedlnitzky,

⁷¹ Gabriella Bacsányihoz 1816 januárus 16. M. Tud. Akadémia. L. 4°—140. sz.

⁷² Gabriella Bacsányihoz 1816 márczius 7. Ugyanott.

⁷³ Említve 1816 május 12. Ugyanott.

⁷⁴ 1816 június 6. Ugyanott. ⁷⁵ Horánszky id. m. 424—438. l.

⁷⁶ Pichler Karolina: Zerstreute Blätter 26. l.

⁷⁷ 1810 januárus 1. M. Nemzeti Múzeum kéziratára B. J. 1315. sz.

⁷⁸ Gabriella Bacsányihoz 1816 július 25. M. Tud. Akadémia. L. 4°—140. sz.

ki 1816-ban még segélyt ad Gabriellának, „Die deutsche Muse“⁷⁹ című verse kinyomatására, most tolakodó koldúsoknak nevezi a Bacsányi-párt, és utjokat a császári háztól örökre elzárja. A mi kegyben még részesülnek, azt Gabriella Wrba grófnak tulajdonítja.⁸⁰

Bacsányiék életének utolsó fölvonásához értünk. Bacsányi újból elnyeri a francia kegydíjat, Gabriella atyja után 500 forint segélyt élvez;⁸¹ így vonulnak el a világtól teljesen. Az 1817-ik év első felét Badenben töltik, majd megtérnek Linczbe. A világ nem érdekli őket többé. Az sem segít rajtuk, hogy Bacsányi visszakapott irományaiban a kirendelő iratot fölleli, sem az, hogy minden jel szerint a kiáltvány fordítása egy Kermelics nevű magyarra hárul.⁸²

Uj környezetük szereti és tiszteli a költőpárt, Gabriellában az udvari komorna öröme csillan fel, midőn a Lamberg uralkodó hercegi pár kegyébe fogadja őket. Ismerkedésüket Gabriella megéneklei:⁸³ a hercegi keřtből őzbak fut a költőnő csöndes kertecskéjébe. Az utána-siető vadásztársaság a lelőtt őzzel Gabriellát megajándékozva, elsiet. A hercegné bájos leánykája bevallja Gabriellának, hogy az egész csak ürügy volt, mert a költőnőt körükbe óhajtják vonni és csak így ismerkedhettek meg e csöndes ház magános lakóival. A hercegnét gyönyörűen jellemzi a költemény néhány sora:

„Mert törvénye egy van csupán,
Becsületre, erényre hallgat,
Nem előítélet után,
De érdem szerint oszt jutalmat.“⁸⁴

Gabriella régen elszokott mindentől, „ami a szellemet kibékíti, ami a szívet elbűvöli.“ Azért mégis elfogadja a pártfogó kezét és ettől kezdve a császári ház helyét szívében a Lamberg ház foglalja el. Ünnepeiket a hercegné nyájas fölhívására⁸⁵ költeményeivel teszi tartalmassá.

E nemesszívű asszony és egy ifjú ember ragaszkodása teszik édessé a költőpár utolsó éveit. A képfaragó Hafner ez ifjú, ki Kininger ajánlatával jó Bacsányiékhoz s lel. otthonra náluk, fiúi érzelmekkel viszonzva

⁷⁹ Különnyomatban az Akadémiában,

⁸⁰ Szinnyei id. m. 124. l.

⁸¹ Horánszky id. m. 471–74. l.

⁸² Ugyanott 441. l.

⁸³ Akadémiai kéziratós gyűjtemény. „Der Rehbock.“ IV. könyv R. U. J. M. 40–82. sz.

⁸⁴ Eredetiben: Sie regelt sich nach den Gesetzen
Der Menschlichkeit und Ehr' und Pflicht
Weiss jeden nach Verdienst zu schätzen
Und huldigt Vorurteilen nicht.

⁸⁵ Lamberg hercegné levelei Gabriellához 1823 október 16, június 19. Lamberg herceg Bacsányihoz 1823 januárius 6. M. Tud. Akadémia kéziratára. L. 40–141. sz.

Gabriella angyali jóságát, kiről még 1877-ben is meghatva beszél Thalynek. E nyugalom meghozza gyümölcsét: költőnők lelke, szelleme, lecsillapul és új munkára kész.

A linzi békés években Gabriella neki fog, hogy élete munkáját egyetlen nagy műben takarítsa be. Kivált férje szeretné felesége költeményeit az utókornak oly alakban átadni, a mint ő azt a legtökéletesebbnek tartja. Gabriella fölsóhajt: „Későbbi hirem üres szó nekem!” De azért nem tesz le soha a gondolatról, hogy egy újabb, teljes gyűjteménnyel a világ elé lép. Retzer óhajára, kinek szintén ez a vágya, Bacsányi így felel: „Különben nem volna barátunk, hazafi, osztrák és európai ember.”⁸⁶ Másutt így ír: „Még hátralévő vágyaimnak igen igen csekély számában . . . , első lenne: költeményeidnek új, teljes kiadását megérni . . .”⁸⁷ Gabriella válaszol: „De most nem lehet erre gondolni. Akkor is az előfizetés útját kellene választanom, a mire te talán nem volnál hajlandó . . .”⁸⁸

Így remélnék, csüggedeznek, míg a linzi otthon békéje Gabriellának újra kezébe adja a tollat. Bár: „egy dal se sikerül most néki,⁸⁹ panaszol Múzsájáról, mégis sikerül elrendeznie és ujjal gyarapítania a gyűjteményt. A Lamberg ház hozza összeköttetésbe költőnőket Iflastelli bécsi kiadóval, ki „Huldigung für Frauen“ című zsebkönyve számára Gabriellától költeményeket kér, ugyancsak fölkeri őt, hogy költeményei kiadásának költőietlen részét bízva reá, és küldje el címére a rendezett kéziratokat.⁹⁰ Bizonyára e fölszólítás sarkalja Gabriellát versei összeállítására. E kéziratok gyűjteménybe mindazt bele tette, amit élete valódi értékes gyümölcsének tartott. Halála korábban jött, mintsem kiadhatta volna és Bacsányi örökösei, bár a költő halálakor meghagyta azt, a hagyatékából nem tudták fedezni a kiadás költségeit. Most a Kantz Zsigmond által rendezett Bacsányi-íratok között hever, két kézirat példányban a M. Tud. Akadémiában, mint a Bacsányi pár utolsó füstbement álma.⁹¹ Az első gyűjtemény impurum és bizonyára Bacsányi kezén ment át, a tisztázat egészen sajtó alá van rendezve.

A „Bundesfeier“ mintegy megnyitja az egészet, „Utolsó dalom“ mondja most Gabriella róla. Az öt könyvre osztott mű első része Gabriellának azon verseiből telik ki, melyeket ő az 1800-ban megjelent

⁸⁶ Gabriella Bacsányihoz 1814 decz. 5. M. N. Múzeum kéziratára. B. I. 1315. sz.

⁸⁷ Bacsányi Gabriellához 1816 márczius 14. Ugyanott.

⁸⁸ Bacsányi Gabriellához 1814 december 24. M. Tud. Akadémia. L. 40—141. sz.

⁸⁹ Gabriella Bacsányihoz 1816 május 30. M. Tud. Akadémia. L. 40—140. sz.

⁹⁰ Gabriella kiadatlan versgyűjteménye az Akadémiában. IV. könyv: Begleitung R. U. I. M. 40—82. sz.

⁹¹ Iflastelli levele Gabriellához 1823 augusztus 2. M. Tud. Akadémia. L. 40—141. sz.

gyűjteményből az 1805-beli kiadásba fölvételre érdemesített. De hozzávesz még hármat az akkor elhagyottakból. A sorrend alig változik. A második könyv a *Költemények* többi verse, hozzávéve „Schillers Bild,“ „An einen Freund,“ „Die Weihe“⁹² Ezek még a linzi évek előtt keletkeztek. A *Költemények* rendje szintén meg van tartva. Harmadik rész: „Hymen und Amor.“ A negyediket újabb költeményeinek, az ötödiket a Charade-oknak szenteli.⁹³

Ez az utolsó gyűjtemény, (mintegy 299 lapon) művészien elrendezett anyaga. Egy pillantás az egész életre, a hajótörött mosolya; ki mindent sülyedni látott, ám egyetlen kincsét megmenté, mely drágább mindennél, ami elsülyedt: ez a „Bundesfeier.“ Gabriella mennyben élt a száműzetésben. Neki az ösvény rózsával volt borítva, szerelmük több volt, mint emberi. Mily egyedül állt kedvese nélkül! Mint nem értette őt senki addig! A töviseken is a halhatatlanság felé mentek mind a ketten. Sorsában semmi áldozatot nem lát, de adósnak érzi magát:

Oh, mivel jutalmazzam e gyöngéd
Szent barátság sok sok drága gondját?
A dicsőség minden drága gyöngyét
Hű szerelmedben fejemre fonnád! ⁹⁴

Vele akar élni, mint nemtőjével és az ő szíven aludni el örökre. E költeményt akarta férje kinyomatni, éppen akkor, mikor Gabriellát a halál elragadta. A vers azután jelent meg, ez vitte hírül halálát Hammer bárónak és innen Pichler Karolinának.⁹⁵

Régi versein nem igen javít, hiszen azok már sok csiszoláson mentek át, mire két első könyvül ide kerültek.

A harmadik rész címe: „Hymen und Amor.“ A költemény töredék. Pusztán címéből ítélve azt hinnők, hogy az 1807-ben megjelent „Amor und Hymen“-nek folytatása. Emellett bizonyítna Gabriella eme kijelentése: „Amor és Hymen“-em második részének „Hymen és Amor“ címet adok.⁹⁶ E címezést egy röpirat után venné, mely két részben jelent meg: „Sachsen und Preussen“ és „Preussen und Sachsen.“ Ezután azt gondolhatnók, hogy a „Hymen und Amor“ önálló második rész az „Amor und Hymen“ mellett. De több adatunk van reá, hogy Gabriella, a mint fölvette a második rész megírásának eszméjét, ettől kezdve

⁹² Mindkét példány R. U. J. M. 40–82. sz. a.

⁹³ S. G. 217; 48 és 84. l.

⁹⁴ Eredetiben: Aber wie? Wie kann ich dir sie lohnen?
Deiner Freundschaft rege Tätigkeit?
Diese Liebe, dieses zarte Schonen,
Diese Sorge, meinem Ruhm geweiht.

⁹⁵ Pichler Karolina: Zerstreute Blätter. 26. l.

⁹⁶ Gabriella Bacsaúyihoz 1815 jan. 14. M. N. Múzeum kéziratára. B. I. 1315. sz.

az egész művet „Hymen und Amor“-nak kereszteli át;⁹⁷ s így a Hymen és Amorba az Amor és Hymennek is bele kell esnie.

Még pedig a 9 énekből álló töredék öt első éneke alkotta az 1807-ben megjelent „Amor und Hymen“-t.⁹⁸ Ezt egyébként legjobban maga a szerkezet bizonyítja. Az első énekben a költőnő egy krónikát említ, melyből meséjét meríti. Az ötödik ének végén azt mondja, hogy megszakadt a krónika, hagyjuk máskorra a többi. Teljesen egybevágg ezzel a „Neue Annalen“ ezévi, 1807-beli bírálata: „Apróság, a mely bizony nagyobb is lehet, a fonál nincs még végére fonva.“⁹⁹ Az első öt ének kerekded mesét ad, míg a többi csak egyes „jelenetek“-ből áll, amint Gabriella a folytatást ígérte.¹⁰⁰ Csak alig összefüggve, a költőnő későbbi kapkodó műzsájának bélyegét viseli; míg az első részt csak boldog évei ihlethették.¹⁰¹

A kis mű maga még jóval korábbra nyúl vissza. Ugyanaz a hangulat sugalmazza, mely Gabriella költészetében azóta sűrűsödik, mióta Bacsányival megismerkedett. Leányos álmok helyett érettebb, asszonyos vonások duzzadnak ki költészetében, már ismeretségük második hónapjában „Das hohe Lied“ című verséből közöl néhány szakaszt.¹⁰² És itt látjuk a későbbi Amor und Hymen alapvonalait derengeni: a szerelem könnyű rózsalánccsal fon össze, a házasság azonban szolgamód kötöz meg. Itt még lány és a szerelemnek ad előnyt, mely csak a szívek oltáránál esket, az Amor-ban már a házasság szentebb, a mi az asszony álláspontja. E felfogásbeli ellentét mellett is ugyanazok az alapvonalok, csak mintegy helyet cseréltet a két szereplővel, Amort, ki lánykorában jobb felől állott, most balfelé küldi.

Ugyancsak 1800-ban említi a „Hymen“ című versét, ez talán ugyanaz, mint a fenti, közölni nem közli.¹⁰³ „Der Liebe Seeligkeiten“ ezt

⁹⁷ Bacsányi így ír róla: „Mi van Hymen és Ámorod második részével?“ (1814 december 24. M. Tud. Akadémia kéziratára. L. 40–141. sz.) Bacsányiné hasonlóan felel: „Óhajod nyilvánítottad, hogy magányomban Hymen és Ámorom második részét fejdzem be.“ (181 februárius 3. M. N. Múzeum kéziratára. B. J. B. 12. sz.) Sőt Pichler Karolina csak az első részt bírhatta, midőn Gabriellának megköszönve: „Hymen und Amor“ cím alatt emlegeti a kapott példányt. Hol így, hol úgy emlegették tehát a kis allegoriát. Világos, hogy ezek szerint az ujonnan készülő rész az elsővel szorosán kapcsolódott és így az akadémiai „Hymen und Amor“ az 1807-ben megjelent első részt is magában foglalja.

⁹⁸ Talán a Hymen és Ámor befejezetlensége is késleltette a költőnőt a kötet kiadásában. ⁹⁹ Neue Annalen (Bécs, 1807.) I. k. 276. l.

¹⁰⁰ Gabriella Bacsányihoz 1815 januárius 14. M. N. Múzeum kéziratára. B. J. 131 sz.

¹⁰¹ Gabriella Bacsányihoz 1799 december 9. Ugyanott.

¹⁰² Minthogy „Amor und Hymen“ egy évi keresés után sem került elő, így valószínűleg az akadémiai kézirat tartotta fenn egyedül.

¹⁰³ Gabriella Bacsányihoz 1800 szeptember 3. M. Nemzeti Múzeum kéziratára B. J. 1315. sz.

tükrözi „das Hohe Lied“, mint az „Amor und Hymen.“ A második rész mindjárt az első megjelenése után forgott költőnk fejében. 1810-ben így ír férjének: „Kinevettél, hogy a második részben az ünnepélyt az Apolló-teremben akartam előadatni . . . Egyáltalán úgy látom: Hymenem új alakot nyer és készleteim rendre mind beleolvastódnak.“¹⁰⁴ Ez ünnepély a „Hymen und Amor“ kilencededik éneke. Gabriella tehát 1810-en túl egy lépést sem haladt benne, a töredékben maradt ünnepély már ekkor készült. És erre vallanak Bacsányi szavai is: „Be kell végezned. Örök kár volna a már kész szép énekekért, melyek csak az utolsó könnyű kézre látszanak várni még . . .“¹⁰⁵ E már készenlevő énekek csak a 6—9 lehettek, mert az előzők csiszolására nem szorultak, hisz már megjelentek. A „Hymen und Amor“ 1810-ben megszakadt. A meglevő énekekből csak az első öt adhat ma is gyönyörűséget: Amor a pajkos, pillangótkergető, Hymen a kinek bogarai vannak; egy ifjú rózsán, mely mirtuszzsal elfonódva tüskétlen pompáz, összevesznek. Gyönyörű nemtőlány tiltakozik ellene, hogy sztétpéjk, mit az istenek kapcsoltak össze. Amor a rózsza után kap, mire az égi lány a mirtusz Hymennek adja. Azóta a szerelemnek rózsaliget virul, ám árnya nincs, a házasság mirtuszerdejében nyugalom, béke honol. A költőnk elkíséri ifjú barátnőjét, ki jegyesével együtt Amor kedves párja volt; a szerelem hajóján a házasság ölébe.

A tiszta szerkezet, a fordulatos gondolatok, pajkos élczek könnyed formában, csengő rímekben peregnek le, mint gyöngyszemek, még a befejezés — Gabriellánál szokatlan — dévajtsága is finom; az egész bájos, gyönyörködtető apróság. Mitológikus allegóriájával, rózsáival, mirtuszai-val, mintha félszázaddal előbb született volna, nyoma sincs benne a költőnk klasszikus tanulmányainak.

A többi négy ének csak arról tanúskodik, hogy a folytatás sehova se vezetett volna. Sem hangulata, sem élményei nem adhattak Gabriellának táplálékot hozzá. Meg' aztán csak önmagát ismételhette a költő, hiszen talán érezte is Gabriella, hogy befejeznie nem lehet, mert az igazi befejezés már meg volt, mikor az ifjú pár átevezett Hymen erdejébe.

Az ötödik, hatodik könyvben Gabriella új versei vannak. De nem az öregség mélabús őszikéi, Gabriella újra gyermek lesz költészetében. Játsszogat szinte, talányokat ír, aprólékosan fúr-farag egyetlen szón, tagolja őket, egy-egy szótag a gondolatok egész világát ébreszti föl benne. Ezek a charade-ok. Az ódai hangot gyakran elejti: apró, a Wiener Musenalmanachban megjelentekhez hasonló verseket ír, ugyanoly naiv ártatlansággal, akár serdülő korában. Már az 1805-ben elhagyott

¹⁰⁴ Gabriella Bacsányihoz 1810 május 29. Ugyanott.

¹⁰⁵ Bacsányi Gabriellához 1814 deczember 14. M. Tud. Akadémia, L. 40—141, sz

most újra fölvelt három kis költemény is éppen ilyen enyelgő, vagy csipkelődő. Mint a gyermek: csak játszik a víz csillogó tükrén, de nem mer mélyre nyulni. Félt talán a multtól? Hafner szerint ők a multat sohse említették, soha egy szóval nem panaszkodtak. Költeményeiben se említ Gabriella veszteségeit. Megbánást, haragot nem ismer, a fájdalom is csak pillanatnyi elborulás nála. Jellemző az anyai szenvedés után is el nem tiprott életerőre e pár sora:

„Mi régen multba szállt, nem gondolok ma arra,
Szivem jelennek él. S hogy mit hoz a jövő?
Ki a viharban tartott, nem fog elhagyni karja . . .”¹⁰⁶

A száműzött tristiáit várnók tőle, de Gabriella sokkal nagyobb lélek volt, mint költő. Nagyobb költő kéjelegne fájdalmában, Lenauként ki mindent kész volt elszenvedni; csak hogy vers jöjjön ki belőle. Bacsányiné minden kint megharczott, ha néha költészetébe került is. Talán nágyon is fájt a mult, a lelkébe zárt sírok mélyét föl nem veri soha, fölibe elülteti virágait, derüs költeményeit, hogy ne is lássák a hantokat. Ifjúkorában sem lázadozott, most se halljuk lelke viharainak panaszos visszhangját. Legnagyobb fájdalmái nem nyernek soha költői formát. Ezért látjuk költészetét a valóhoz képest kissé fakó, színvesztett másolatnak, mint a hogy kék vagy zöld tükörben elvész a belétekintő arc színe, és csak a sápadt vonásokban ismerünk magunkra.

Gabriella költészete olykor hiányos, mint a kivakult tükör foltjaiban a kép. Ő az igazi költőknek csak egyik kiváltságát: a nagyobb, finomabb érzelmi és gondolatvilágot bírta, a másikat, a művészi alkotóképességet kevésbé. Hiányzott belőle a valóban nagyokat jellemző csodás harmonia, kiket egyszerre fölragad, sodor az ihlet, az érzelmek áradata, amely fölött ők műérzetükkel mégis úrként lebegnek, nem leigázva, de tökéletes útra terelve a lelkükből fakadó őselemet. Gabriella maga mondta egyszer, hogy megörülne, ha lelki viharát versbe róná. A nagy érzésekre nem volt művészete, művészete számára csak kisebb, enyhébb érzései voltak. Lelki világához képest költészete szegény. Egyébként önála sokkal nagyobbak is vallották, hogy az érzelem bizonyos magas fokát szóba önteni nehezebb, mint érzés nélkül szépen verselni.¹⁰⁷ Azután ő nem is tudott soha szemrehányást, panaszt tenni

¹⁰⁶ Eredetiben: Was sonst vorüber ist, dran mag ich jetzt nicht denken;
Die Gegenwart allein beschäftigt meinen Geist.
Wer mich im Sturm erhielt, wird meine Zukunft lenken.

¹⁰⁷ Például Vörösmarty: Nem érez, a ki érez szavakkal mondhatót. Érdekes erre nézve Eminescu Mihálynak egy költeménye. (Criticilor mel.) Könnyű, mondja, verset írni, ha nincsen mondanivalónk. De ha mintegy égszakadás rohannak meg érzelmeink, nincs szó, melylyel azokat kifejezni bírnók.

mások ellen. Ha sebet kapott valahol, akkor csak hallgatása árulja el megbántatását. A kiket szeret, azokhoz lelke minden kincsével fordul, a kik méltatlanul bánnak vele, azok ránézve mintha nem is léteznének.

Búcsu a szerelemtől és barátságtól.

nek, szárnyat már nem tudna bontani, csak elmulat, szórakozik. Sejtelve sincs, hogy az ő költészete rég elvesztette értékét, és szinte jó volt, hogy a kötet sajtó alá nem került. A részvétlenség talán az utolsó és legnagyobb csapás lett volna lelkének, mert egész élete munkáját látta volna összeroppanni. Gabriella olyanná lett, mint a vak madár, melyet megénekel; nem látja a világot, nem tud új hangot, új dalt tanulni, de halhatatlanságában reménykedik.

Ide vehette volna a Sessi Mariannához írott költeményt, a „Vertrauen auf Gott“-ot, ám azért így is hű tükör a gyűjtemény, mert Gabri-

A császári háztól lantja elfordult. Utolsó dala „die Deutsche Muse“¹⁰⁸ volt, melyet ide is fölvettem. Most a Lamberg családot zengi, megéneklí ismerkedésüket, a hercezkisasszony esküvőjét, a kis „Kinderscene“ is a Lamberg gyermekek számára készülhetett. Más ismerőseiről, mint Hammer báróról, Kokorsova grófnőről sem feledkezik meg, egész a hajdani alkalmi hangokat halljuk, még versmértekeit is a régieketszedi elő.

Az egész gyűjtemény egy élet betakarított gyümölcse: az ifjúság lüktetőbb, ábrándosabb hangulatai után az asszonyi boldogság szemlélődőbb, reálisabb vallomásai, majd a „Hymen und Amor,“ a házasság poétikus megdicsőítése, aztán az öregség apró örömei, a játékra hajló elme pepecselő magamulatattása. Vágyai nincsenek,

¹⁰⁸ Különnyomatban az Akadémiában.

ellának minden vonását visszatükrözi. Akár az egész gyűjteményt a maga fokozatosan átalakuló szellemével, akár előbbi gyűjteményeit, akár csak szerelmi líráját vagy bármily tárgyú versei legtöbbször tekintjük, a mindenirányú érzelme, hajlandósága, minden öröme, keserősége és csalódása mögött Gabriella költészetében állandó vonást nyertünk: a veszteség, a fájdalom által való megneimesbülest, egész költészetének alapeszméjét. Éppen ezért a Gabriella költészete a legneimesebb optimizmusé. „Tövis közül rózsát szakítani.”¹⁰⁹ Minden megalázás után — bár darabig sárba verve hajlunk meg a csüggedés ólmos esője alatt, mint a pálma: suly alatt nőni, soha magunkat semmi emberi keserőség által porbadönteni nem hagyni: „Tisztán őrizni meg önértékünket.”¹¹⁰ A legkietlenebb sivárságban oázist, a legvakabb éjszakában a fénynek bár szentjánosbogárnyi pontocskáját keresni: szerelmünk vesztén a barátságban, barátságért a művészetben, dicsőségért az erényben, önmagunkban lelni vigasztalást, s ha lelkünkben sincs semmi már, mindenek végokához, istenhez menekülni, szépség, ifjúság, földi javak, szeretteink vesztén az ő dicséretére nyitni meg ajkunk: Ő minden és mindent tehet!

Gabriella maga mondja: „Én, mint Schiller költője, a földön rövidet húztam.”¹¹² De

Az istenség adott a költőnek hatalmat

Az életen eszmékkal filni szent diadalmat.¹¹³

Ez Bacsányiné, Baumberg Gabriella élete, költészete. Jutalma: „Képed, egész drága lényed az én örök, halhatatlan szerelmem által rajzolt, változatlan mása mindig és mindenütt él, és lelkem előtt lebeg.”¹¹⁴ Életük első súlyos éveiben mondja ezt Bacsányi, és érzelmeiben meg nem változott soha. Szerelmével, szellemével asszonya mellett marad, és az mellette. Pichler Karolina, ki Gabriellát élete végeig szívében hordta, ki két művében is helyet szentel közös emlékeiknek, ki halálakor is egyedül figyelmezteti a bécsiakat rája; ki hön szeretné emlékét megmenteni, — ő a női szív finom sejtésével írja róla: „Hogy férjének birásában boldognak érzé magát . . . ez az egyetlen fénypont, a min barátainak meleg részvéte megnyugodhat.”¹¹⁵

¹⁰⁹ Valamennyi a rendezett gyűjtemény IV. könyvében.

¹¹⁰ Gabriella Bacsányihoz 1816 május 20. M. Tud. Akadémia. L. 40—140. sz.

¹¹¹ Akadémiai kéziratos gyűjtemény. (Rendezett.) II. könyv: Schillers Bild. R. U. J. M. 4-r.—82. sz.

¹¹² Gabriella Bacsányihoz 1816 februárius 8. M. Tud. Akadémia. L. 40—140. sz.

¹¹³ Eredetiben: Dem Dichter hat's ein Gott in seine Macht gegeben
Sein hohes Ideal zu pflanzen in das Leben.

¹¹⁴ Bacsányi Gabriellához 1810 márczius 1. M. N. Múzeum. B. I. 1315.

¹¹⁵ Pichler Karolina: Zerstreute Blätter 26. l.

Kínos betegség, csúz ragadta el Gabriellát. 1839 július 24-én éjjel 11-órakor szakadt meg élete és férje ezt vésette sírkövére:

Fern von allen, die uns lieben
Die Blut und Freundschaft uns verband,
Hier, wo mir nichts als du geblieben,
Hier ist mein letztes Vaterland.

Mindentől elszakadva, távol
Mi drága volt szived- s szívemnek,
Hol te maradtál egy világból:
Végső hazámban itt pihenjek.

Bacsányi csak pár évvel élte túl feleségét. Gabriella otthona, butorai eladásra kerültek; Hafner semmit sem tudott belőlük megmenteni. Csak a kéziratok jutottak neki és ő ezeket a M. Tud. Akadémiának ajánlotta föl. Gabriella hagyatéka méltóbb helyen nem lehetne. Mert csak a mi kevésbbé értékes volt benne: költészete volt Ausztriáé. Élete a magyar költőé volt, példája a miénk: magyar lányoké, asszonyoké.¹¹⁶

¹¹⁶ Munkánk illusztrációiról a következő képmagyarázatot közöljük:

Értekezésünk fejléczeit (a 3, 7, 105. és 201. lapon) és első záróképét (a 6. lapon) az 1770–1774 közt — tehát Bacsányiné ifjúkorában — Lipcsében megjelent „Lettres à une princesse d’Allemagne sur divers sujets de physique et de philosophie” című három kötetes munkából reprodukáltuk.

Bacsányiné Baumberg Gabriella leánykori képe (a 2. lapon) másolata a kassai Felsőmagyarországi Rákóczi-Múzeumban őrzött eredeti olajfestménynek, mely oda néhai Bubics Zsigmond püspök hagyatékából került. Nagysága 67 × 53 cm. Bal sarkában, alant: Füger pinx. 1807.

Az I. fejezet záródísz (az 54. lapon) Baumberg Gabriella Bécsben, 1800-ban megjelent „Sämmtliche Gedichte” cz. műve czimlapját díszítő rézmetszetéről való. Aláírása: Ich führe dich in jenen Hein, komm mit!

Bacsányiné aláírása a württembergi herceghez írt leveléről.

Bacsányiné Baumberg Gabriella asszonykori képe (a 109. lapon) szintén a kassai Felsőmagyarországi Rákóczi-Múzeumban őrzött eredetijéről készült, a mely az előbbinek nagyságban is megfelelő párja. A vászon hátulsó felén ez a felírása van: Klein v. Muntii pinxit 1791. Ez a Muntius minden valószínűség szerint Kininger. A képet utólag, 1902-ben restaurálták.

Baumberg Gabriella „Gedichte”-inek czimlapja (a 115. lapon) Bécsben, 1805-ben megjelent kötete rézmetszetű czimlapjáról.

Záródísz (a 126. lapon), mely Bacsányinét egy szomorúfűz alatt tünteti fel, a mint lantját ráakasztja; a „Sämmtliche Gedichte” rézmetszetéről.

Búcsu a szerelemtől és barátságtól (a 218. lapon) Bacsányinét ábrázoló allegorikus kép, a „Sämmtliche Gedichte” rézmetszetéről.

Bacsányiné és neje sírja a linzi temetőben (a 220. lapon) a *Vasárnapi Ujság* 1872. évf. 305. lapján megjelent fametszetű képéről kicsinyítve.

A magyar verselmélethez.

(Harmadik, befejező közlemény.)

IV. Jelzések és elnevezések.

A különféle versalakok feltüntetésére régi idők óta bizonyos jeleket s képleteket használnak. Majdnem a legújabb ideig kizárólag a görög-római metrika jelzése volt alkalmazásban, mely szerint egy vízszintes vonás (—) hosszú, egy felülnyílt kis ív (∪) pedig rövid szótagot jelentett. Ezekkel tüntették fel a különböző verslábakat, melyeknek különböző neveket adtak. Ez a tökéletlen jelzés újabb időben sok bajt okozott azoknak, a kik ritmikái és metrikái alapon a görög-római versek alakjait tudományos pontossággal megakarták állapítani. Iskolai használatra, vagy versíróknak utmutatásul teljesen elégséges volt a versben előforduló hosszú és rövid szótagok jeleit szép sorban egymás mellé állítani, legföljebb csak azt jegyezve még meg, mely lábak mivel és mikor helyettesíthetők. Az sem igen okozott megütközést, ha egyes sorokat különféle verstanok más-más verslábak szerint tüntettek fel, csak a hosszú és rövid szótagok számában és sorrendjében ne legyen hiba, a többit mellékesnek tekintették. Tudományos alaposság azonban nem elégedhetett meg ennyivel. Főkép a hangerő jelzésének hiányából származott sok határozatlanság és félreértés. Az olyan verslábak ritmikus mozgására nézve, melyek csak egy hosszú és egy vagy két rövid szótagból állanak, nem foroghatott fenn kétség, a hosszú szótag határozottan kijelöli a hangerő helyét; de hogy érthető meg a hangerő jelzése nélkül az olyan lábak ritmusa, melyek csupa hosszú vagy rövid szótagból állanak, vagy pedig egynél több hosszú szótagot foglalnak magukban? Azért újabb időben mindinkább szokássá lett a hangerőt jelző jegy (´) alkalmazása, miáltal a régi jelzés hiányai mindenesetre kevesbedtek. Csakhogy tüntek fel helyettük más hiányok, s a tudományos ritmika eredményei mindinkább megérlelték azt a meggyőződést, hogy a régi jelzés egyáltalában nem alkalmas a különféle versformák szabatos feltüntetésére. Mint alapelvelet tartva szemünk előtt, hogy a verssor izei (nevezziük akár lábaknak, akár ütemeknek) egy-egy sorban egyenlő időtartamúak, visszásnak kell feltűnni az olyan versalaknak, hol trochaeusok vagy jambusok (tehát páratlanrészű lábak) spondeusokkal, vagy dactylusokkal, illetőleg anapaestusokkal (tehát párosrészű lábakkal) vegyest fordulnak elő. A

visszásságot csak az szünteti meg, ha sem a hosszúságot, sem a rövidséget nem vesszük mindig egyenlőnek s a verstanok újabb időben csakugyan kétféle hosszúságot és rövidséget különböztetnek meg, miáltal érthetővé válik, hogy a látszólag nem egyenlő értékű verslábak is lehetnek egyenlő értékűek. Hogy ezeket a különbségeket az olyan jelzés, melyben csak egyféle hosszúság és rövidség szerepel, nem képes feltüntetni, s így az a versalakok pontos érzékitésére nem alkalmas, az könnyen átlátható.

Sok zavart okozott, illetőleg okoz még jelenleg is a verslábrendszer — hiányos jelzéseivel — a tulajdonképeni magyar verselméletben is. Fogarásitól kezdve napjainkig hányan és hányféleképen nem szerepeltették a choriambusokat, antispastusokat, amphimacereket, amphibrachysokat s a verslábak többi neveit részint hibás felfogásból, részint kényelemből és felszínességből! Egyszerűbb s kényelmesebb ugyan valamely ütemet, mely két hosszú szótag között két rövidet foglal magában, könnyedén choriambusnak, a hosszú-rövid-hosszú szótagból állót pedig amphimacerne nevezni és jelezni, mint az illető ütemekben a hosszú és rövid szótagok viszonyát egymáshoz pontosan megjelölni s egyszersmind kimutatni, mi bennök a lényeges, s mi az esetleges. Csakhogy az ily könnyed, felszínes eljárás alkalmasabb a zavaros kérdéseknek még inkább való összezavarására, mint tisztázására, a mely irányban valósággal bámulatos eredményeket tud is az felmutatni multban, jelenben egyaránt. Egy időben az is fokozta a zavart, hogy azokkal szemben, kik a verslábakban a hosszú és rövid szótagok helyzetét és időmennyiségét tekintették a lényegesnek, némelyek (főleg magam is) fontosabbnak hirdették a bennök jelentkező ritmikus mozgást, mely szerint pl. a trochaeus jellemző sajátága, hogy egy súlyos és egy súlytalan szótagból áll (nemcsak hosszúból és rövidből). Ily alapon aztán azt vitatták, hogy bármely kéttagú szó az első szótagján levő hangsúly következtében legalább is olyan joggal nevezhető trochaeusnak, mint a hangsúlytalan hosszú szótag kapcsolata egy röviddel, pl. a „szerencse“ szóban a két utolsó szótag (-rencse), nemkülönben minden háromtagú szó dactylusnak, csakúgy, mint „reménytelen“ szóban a három utóbbi szótag (-ménytelen). Az ellentáborban levők sehogy sem akarták megérteni, mi ezen állításoknak tulajdonképeni célzata, képtelen következtetéseket vontak belőlük s a dolgot csak annál inkább összebonyolították.

Így elérte a nemezisz az a törekvést, mely a verslábak elnevezéséhez fűződő határozatlanságot ugyanezekkel az elnevezésekkel akarta eloszlatni.

A régi jelzés tökéletlensége miatt újabb időben a nem pusztán gyakorlati használatra szánt verstanokban mindinkább a kótajelzést szokták alkalmazni, mely az időmértékes verselés használatában teljesen meg is felel céljának. A kétféle hosszúság jele: $\bar{\text{f}}$ és f , a kétféle rövidségé pedig $\bar{\text{r}}$ és r , melyekkel a görög-római versalakokat — csekély kivételeket nem számítva — szabatosan fel lehet tüntetni. Hogy hogyan, eléggé ismert.

tően el fog helyezkedhetni a padon mind a négy, mert nem minden testesebb embernek kell épen kétannyi hely, mint egy véznának.

Az ütemfeleződésre nézve szintén kénytelen Négyesy a kótajelzés révén szabálytalanságot *lát*ni ott, a hol jó ritmikai hallása azt alig *hall*ja. Fentebb már tettünk említést olyan sorokról, melyek négytagú ütemeiben két hosszú szótag két röviddel áll szemben, s melyek különösen Arany verseiben nagyon gyakoriak (Honnan piczi | szellő || légvándora | jöttél). Alig hihető, hogy ezeket Négyesy nem tartaná jó, sőt különös jó hangzásuaknak (mint hangsúlyos alexandrinust, nem mint mértékes sort tekintve ilyen mérték szerint: — — (vv — | — || — — | vv — — |) s alkalmasint el is tudja úgy mondani, hogy a két hosszú szótag kimondására ne kelljen több idő, mint a két rövidére; de kóttakkal jelölni olyan ütemeket, melyekben két hosszú egyenlő értékű legyen két röviddel, csakugyan teljes lehetetlenség. Négyesy többször említi mint következetlenséget részemről, hogy elismerve, sőt nálunk először hangoztatva az ütemek egyenlő időtartamát (bizonyos sorban), nem vonok le ebből olyan következményeket, mint ő. Az olvasóra bízom annak a megítélését, miben van több következetesség, azt tanítani, hogy az ütemek időtartama a verssorban egyenlő, de az a hangsúlyos verselés szerint nem függ a bennök alkalmazott szavak szótagjainak időmennyiségétől, mely egyáltalában nincs is megállapítva s így ritmusra (nem jóhangzatra) nézve közömbös, pl. a négyszótagú ütemben hány nyelvtanilag hosszú vagy rövid szótag foglal helyet, — a mint én teszem; vagy szintolyan határozottan állítani, hogy az ütemek valamely sorban egyelő időtartamúak s hogy a hangsúlyos verselés szerint a nyelvtanilag hosszú és rövid szótagok időmennyisége csak nagyjában felel meg azon időrész tartamának, melyet az illető szótagok betöltenek, s mégis önkényileg szabályozni s korlátozni — nem a jóhangzat, hanem a ritmus nevében — a hosszú és rövid szótagok számát és rendjét az ütemben, a mint Négyesy teszi? Itt nyilván a zenei ritmus kísért, melytől, bármint szabadkozik ellene Négyesy, úgy látszik, még sem tud egészen szabadulni.

Alkalmaznak a verstanokban még vonal- és számjelzést is. Az első szerint egyenes vonal tünteti fel a verssort, mely nagyobb és kisebb részekre van osztva. A nagyobb (egyenlő) részek az ütemeket jelzik, a kisebbek egy vagy két időrésznek megfelelő ütemrészeket s a pontozott (vagy halványabban) jelzett vonalrészek a szüneteket. Arany következő sorának „Nyöszörög a kutyám betegem“ pl. ilyes volna a vonaljelzése:

$$\begin{array}{cccccccccccc} | & 1 & | & 1 & | & 1 & | & 1 & | & 2 & | & 2 & | & 1 & | & 1 & | & 1 & | & 1 \end{array}$$

A számjelzésnél egy időrész = $\frac{A}{4}$ vagy $\frac{A}{3}$ két időrész $\frac{A}{2}$ vagy $\frac{2A}{3}$, más alakban egy időrész $\frac{1}{4}$ illetőleg $\frac{1}{3}$, két időrész $\frac{2}{4}$ illetőleg $\frac{2}{3}$. Utóbbi alak jobb az előbbinél, mert a páratlanrészű ütemek összevont részeit egyszerűebben tünteti fel, mint amaz.

Ilyen jelzéssel Aranyinak fentebb említett sora ezt a képletet adja:
 $\frac{A}{4} + \frac{A}{4} + \frac{A}{4} + \frac{A}{4} \left| \frac{A}{2} + \frac{A}{2} \right| \frac{A}{4} + \frac{A}{4} + \frac{A}{4} + 1/4$ szünet vagy: $1/4 + 1/4 + 1/4 + 1/4 \left| \frac{2}{4} + \frac{2}{4} \right| 1/4 + 1/4 + 1/4$ ($1/4$ szünet.)

Hogy a vonal és számjelzés szemléltetőbben tüntetné fel a vers ritmusát, mint a kótajelzés, aligha mondható. A hangsúlyos verselés elvei szerint készült versekre alkalmazva körülbelül az áll róluk, a mit e tekintetben a kótajelzésről mondtunk. Még arra nézve sem szolgál akadályul, hogy az időrészt és szótag fogalmát össze ne zavarja. Lám Négyesy is úgy tünteti fel ilyen jelzések által az ütemekben levő szótagokat, mintha minden hosszú nagyobb időmennyiséget fejezne ki, mint a rövid (még teljes ütemben is). Pl. ezt az ütemet: „Pej paripám“ így teszi szemléltetővé, vonal és számjelzéssel:

és

$$A = \left[\left(\frac{A}{4} + \frac{A}{8} \right) + \frac{A}{8} \right] + \left[\frac{A}{8} + \left(\frac{A}{4} + \frac{A}{8} \right) \right]$$

Világosan látható, hogy Négyesy itt a hosszú szótagokat hárommennyi időtartamuaknak vette, mint a rövideket (pedig mindegyik csak egy-egy időrészt), épen úgy, a hogy a magyar dallamokban szokás. A többi nyolcz csoportnak ilyen módon való feltüntetésére már nem vállalkozik, s többet kilencznél ilyen alapon sem ismerne el szabályosnak; mert ép oly kevésbé tüntethetők fel a megszabott időtartamú ütem határai között, mint a kótajelzéssel.

Van a számjelzésnek még egy másik neme is, mely az említettnél sokkal egyszerűbb és érthetőbb, de csak a hangsúlyos verselés szolgáltatában alkalmazható. Ez abból áll, hogy az ütemeket egyszerűen szótagjaik számának jegyével jelezzük; 4 = négytagú, 3 = háromtagú, 2 = kéttagú, 1 = egytagú ütem. Egyszerűnek elég egyszerű, az igaz, de tökéletesnek csak olyan kevésbé mondható, mint az időmértékes verselésnél a régi hosszúság és rövidség szerinti jelzés a hangerő feltüntetése nélkül. A ritmikus mozgást az ilyen számjelzés sem tünteti fel (valamint a fentebb bemutatott sem), azután az a különbség sem világlik ki belőle, mely a páros és páratlanrészű három- és kéttagú ütemek között van.

A hangsúlyos verselés elvei szerint készült versek alakjának feltüntetésére a legegyszerűbb és leghatározottabb az olyan számjelzés, mely szerint minden ütemben az egy időrésznek megfelelő szótagokat (nem tekintve, hosszúak-e vagy rövidek) 1-gyel, a két (esetleg három) időrésznek megfelelőket 2-vel (illetőleg 3-mal) s az egy-egy időrésznek megfelelő szüneteket 0-val jelöljük, kitéüntetve egyszersmind, mely szótagok súlyosak, melyek súlytalanok.

Ily jelzéssel a páros részű, négytagú ütem képe: $\dot{1} \dot{1} \dot{1} \dot{1}$, a három-

tagúé: 1.1.1.0 vagy 1.1.2 vagy 2.1.1, a kéttagúé: 2.2, vagy 2.1.0, az egytagúé: 2.0.0, vagy 1.0.0.0. A páratlan részű ütemek közül a háromtagúnak képlete: 1.1.1, a kéttagúé: 2.1, az egytagúé: 2.0 vagy 1.0.0.

Mennyivel egyszerűbb és általánosabban alkalmazható a hangsúlyos verselésnél ez a jelzés, mint a régi hosszúság és rövidség- és kótajelzés, az a következő példából világosan kitűnik.

Aranynek ez a versszaka:

Áll a kis lak | pusztán | ridegen,
Gyom veri fel | nyájas | udvarát,
Kapunál | jó, megy | idegen
S „ki van itthon? | hej nő* | bekiált.

régi hosszúság-rövidség jelzéssel ilyen képet ad:

—	u	—	—	—	—	u	u	u
—	u	u	—	—	u	—	u	—
u	u	—	—	—	u	u	u	u
u	u	—	—	—	u	u	u	—

Kótajelzés szerint pedig illet:

c	c	c	c		m	m		c	c	c
c	c	c	c		m	c	c	c	c	c
c	c	c	c		m	c	c	c	c	c
c	c	c	c		m	c	c	c	c	c

Láthatjuk, hogy minden sor más-más képet nyújt, noha ritmikailag teljesen egyenlők, s hogy a kótajelzésnél a legnagyobb igyekezettel sem lehet az ütemeket egyenlő időtartamuaknak feltüntetni, akárhogy variáljuk a kétféle hosszúság és rövidség jeleit. Az ajánlott jelzéssel ellenben egy képben lehet mind a négy sornak ritmusait feltüntetni ekkép:

1.1.1.1. | 2.2 | 1.1.1.0 csak a nem teljes szótagszámú ütemeknél kell megjelölni az esetleges eltéréseket, mint az a bemutatott képletben látható.

V. Verssorok.

A sor a versnek legkisebb, magában is önálló egészét tevő része. Az ütemek nem önálló egészek s egy ütem csak akkor tekinthető önálló-nak, ha mint egész sor szerepel.

A sorok hosszúságra és ritmusra nézve nagyon különfélék lehetnek. A legtöbb sor két- és háromütemű, de vannak egy- és négyütemű sorok is. Négynél több ütemnek kapcsolódását már nem tekintjük egy sornak.

Ritmusra nézve a sorok, ép úgy, mint az ütemek, ereszkedők, vagy emelkedők páros vagy páratlan részű ütemekkel.

A különféle szótagszámú ütemeknek sorokká való egybekapcsolódását illetőleg különbséget kell tenni az olyan versek között, melyek dallamra (vagy dallammal együtt) készültek, vagy pedig bizonyos éneklő hangon mondatnak el (játékversek) és olyanok között, melyekben a zenétől független tulajdonképeni versritmus nyilatkozik. Az előbbieknél a legkülönbélebb módon kapcsolódhatnak egybe a teljes és csonka ütemek, természetesen egyenlő időtartamú váltakozásban. Mutatja ezt a következő gyermekvers, egyike azoknak, melyekkel a játék megkezdése előtt éneklő hangon kijelölik, ki melyik félhez tartozzék:

Egyerédi begyerédi	4—4	1.1.1.1 1.1.1.1
Váradí vacskó	3—2	2.1.1 2.2
Kilenczedik Palkó	4—2	1.1.1.1 2.2
Szittyem szottyom	2—2	2.2 2.1.0
Verebek va lának	4—2	1.1.1.1 2.1.0
Kölesszemet szedegettek	4—4	1.1.1.1 1.1.1.1
Vedegettek	4—	1.1.1.1
Órgyám börgyám	2—2	2.2 2.2
Balog Peti Balog Pál	4—3	1.1.1.1 1.1.2
Az árokban kalapál	4—3	1.1.1.1 1.1.2
Dif, dif pöndörítsd ki	2—4	2.2 1.1.1.1
Dobd ki ezt.	2—1	2.2 2.0

Hasonlót mondhatni a görög formák nagyrészeről is, melyek szoros összeköttetésben voltak a zenével.

A zenei ritmustól kisebb-nagyobb mértékben független versekben már nem találhatjuk fel az ütemek kapcsolódásának azt a nagy különféleségét. Ezek között ismét kétféle kapcsolatokat különböztethetünk meg, t. i. rendesekeket és kivételeseket. Ezeknek részletes bemutatását s jellemzését mellőzve, még csak a sorokról általában lássunk egyet-mást, miről verstanaink — tudtommal — általában hallgatnak.

A verssorokban érvényesül teljes mértékben a versritmusnak az a sajátsága, melyet páros kapcsolatnak, a részek szimmetrikus elhelyezkedésének nevezünk s melyet az ütemek között egymagában csak a páros-részű ütem tüntethet fel. Ütemeik számát illetőleg tehát nemcsak annyiban lehetnek a sorok különfélék, hogy több, vagy kevesebb ütemre oszlanak, hanem arra nézve is, hogy *milyen számú* ütemekből állhatnak a szerint,

a mint ütemeik páros vagy páratlan részűek. A főszabály erre nézve a következő: *Párosrészű ütemek, mert magokban is kettős kapcsolatot tüntetnek fel, páros és páratlan számban egyaránt előfordulhatnak egysorban, páratlan részű ütemek ellenben csak párosan tehetnek egy teljes sort.*

Ez a szabály ellenkezni látszik szintúgy az elmélettel, mint a gyakorlattal, mert verstanaink nemcsak hogy hallgatnak róla, hanem minden további magyarázat nélkül szólnak hármás, ötös trochaeusokról és jambusokról, melyek tudvalevőleg páratlan részű verslábak, vagy ha tetszik, ütemek. Hol van már most a hiba? A fentebb fölállított szabályban, a gyakorlatban vagy verstanainkban? Határozottan állíthatom, hogy az utolsók a hibások s még inkább a bennök még mindig használt régi jelzés, mely nem csak nem képes a versritmus teljes feltüntetésére, hanem még útját is állja alapos megismerésének, bár az újabban használni kezdett kótajelzéssel szabatosan fel lehetne tüntetni.

A látszólag páratlan számú trochaeusokból, jambusokból vagy bármely más páratlanrészű ütemekből álló sorokban az ütemek száma nem páratlan, hanem páros. Hangoztassuk csak Bajzának következő sorát: „Folyj ki, folyj ki vérem“, melyet hamarosan ítélve, egyszerűen hármás trochaeusnak nevezhetünk és mondjuk utána a következő sort: „Mulj el életem“; azonnal észre fogjuk venni, hogy a második sort önkénytelenül csak egy kis szünet után hangoztathatjuk, vagy pedig az első sor két utolsó szótagján (főleg az utolsóelőttin) hosszabb ideig nyugtatjuk a hangot, mint az előtte álló lábak hosszú szótagján, akárcsak magyaros verseinkben, pl. ebben: Ezt nem adom | *száxért* (Zach Kl.). E két sor alakját hangjegyekben így lehetne feltüntetni:

vagy a mi helyesebb:

Folyj ki folyj ki vé rem

Mulj el éle tem

vagy hogy egyáltalában ne szerepeljen benne olyan ritmikus szakasz, melyet pusztá szünet tölt be, foglaljunk össze két-két lábat egy-egy ütembe ekkép:

s észre fogjuk venni, hogy a látszólagos hármás (teljes és csonka) trochaeusok tulajdonképpen kétütemű sorok, egy teljes és egy csonka ütemmel.

Milyen lényegesek itt a szünetek, vagy az utolsó láb hosszú szótagjának megnyújtása, az kitűnik, ha a két sort minden közbeeső szünet nélkül egymás mellé állítva jellezzük ekkép:

Folyj ki | folyj ki | vérem | mulj el | éle | tem

ez a csonka hatos trochaeusi sor joggal volna csonka háromütemű sornak is tekinthető, mely szerint a vers így oszlanék ütemekre: Folyj ki, folyj ki | vérem, mulj el | életem. Mily egészen más volna akkor a ritmusa, akár csak ezé a soré: A virágnak | megtiltani | nem lehet.

Hogy aztán az ilyen sorban az ütemek — két-két lábat foglalván magokban — nem páratlan hanem páros részűek, s egy sorban páratlan számban is előfordulhatnak, azt nem nehéz megérteni.

A kettős lábak (dipodiák) szerinti mérés, mely már a régi görög metrikában is előfordul, az újabbkori rimes versekben még inkább helyén van, s így a feltüntetett sorok tulajdonképen nem is különböznek a hangsúlyos prozodiával készült, hasonló kétütemű soroktól, aminők ezek:

Csörteti a | lombot
Csörteti a szél,

másban, mint hogy a vers hangsúlyának helyét bennök nem bármilyen hangsúlyos, hanem hosszú szótag foglalja el.

Még jobban kitűnik ez a hasonlóság, ha a sorokban kétnyelczad értékűeknek vesszük a trochaeusokat ekkép:

Folyj ki, folyj ki | vérem | Mulj el éle | tem.

Hasonlót mondhatunk a jambusi sorokról is:
Vegyük pl. Garainak ezt a két sorát:

De hogyha dalra kelnek
Pacsirta, csattogány.

ritmikai kapcsolatban csak mint két-két ütemű sorokat lehet feltüntetni, nem mint „negyedfeles“ és hármas jambusokat, még pedig ekkép:

De hogy - ha dal | ra kelnek

Pacsir-ta csat | togány

vagy $\frac{2}{8}$ értékű lábakkal:

Még természetesebb alakot öltenek e sorok, ha első szótagjaikat ütemelőzőnek vesszük s a két sort mint egymást kiegészítőt, egy sornak tüntetjük fel, ekkép:

vagy

De hogyha dalra kelnek pa csirta csattogány

Ha az újabbkori rímes dactylusi és anapaestusi sorokban a lábakat cyclikusoknak (,) vesszők (a német ilyenmű versekben határozottan azok), tehát épen úgy páratlan részűeknek, mint a trochaeusokat és jambusokat; akkor teljes ritmikai hangoztatás szerint az ilyen sorok szintén csak páros számú lábakra oszlanak, ha látszólag páratlan számú lábakból állanak is, s szabatosan csak így tüntethetők fel:

Hinti mo|solygva su - garát

vagy dipodiákkal:

Szintígy:

Kit nem|tud ijeszt - ni veszély, baj

vagy ütemelőzővel:

Kit nem tud i-jeszteni ve|szély, baj

Dipodiákkal:

Az újabbkori dactylusi és anapaestusi sorok ilyen feltüntetése már azért is ajánlatos, mert így könnyebben párhúzámba állíthatók a hangsúlyos prozodiával készült páratlan részű ütemekre oszló sorokkal.

A sorok jellemének hibás feltüntetését a tökéletlen jelzésen és magyarázáson kívül még a helytelen elnevezések is előmozdítják. Így vers-tanaink minduntalan szólnak féljambusról vagy trochausról (negyedfeles, ötödfeles jambusok vagy trochaeusok), holott egy szótag, akár hosszú, akár rövid, nem lehet a fele sem trochaeusnak, sem jambusnak. A mellett azt a „fél láb“-nak nevezett szótagot páros és páratlan számú lábok után egyaránt szerepeltetik, s csak úgy nevezik pl. a négy jambusból és egy szótagból álló sort ötödfeles jambusnak, mint három jambust és egy szótagot együtt negyedfelesnek, s az oly lelkiismeretes magyarázók, kik a kótajelzéssel mindent híven szemünk elé akarnak állítani, a „fél lábat“ egyiknél épúgy kiegészítik szünetjeggyel, mint a másikkal; holott a páros-számú jambusok után az odacsapott szótag csak toldás, mely után nem bizonyos szünet után kell áttérnünk (pontos ritmikai hangoztatásnál) a következő sorra, hanem inkább minél gyorsabban.

Négyesy is így jelzi az ötödfelés⁴ jambusi sort:

♩ ♩ | ♩ ♩ | ♩ ♩ | ♩ ♩ | ♩ ♩
Tündér szeren-csénk ké-nye hány, vet

pedig ez csak négyláb, vagy helyesebben két ütem egy súlytalan toldással. Sokkal helyesebb az ilyen soroknál is ütemelőzőnek venni az első szótagot,

miáltal ilyen alakot nyer: ♩ ♩ ♩ | ♩ ♩ ♩ | ♩ ♩ ♩ | ♩ ♩ ♩
vagy: ♩ ♩ ♩ ♩ | ♩ ♩ ♩ ♩

Más dolog, ha három jambushoz csatlakozik még egy súlytalan szótag, ez már tekinthető (ha nem is negyedfeles) *csonka négyes* jambusi sornak szünettel a végén s ekkép is lehet feltüntetni: ♩ ♩ | ♩ ♩ | ♩ ♩ | ♩ ♩, nemcsak úgy, a hogy fentebb Garay sorai közül az elsőt (mely ilyen alakú) tűntettük fel.

VI. Versnemek és fajok.

Évezredek óta fakadnak és nyílnak a virágok a versköltészet mezején végtelen mennyiségben, a legszerényebektől kezdve a legpompásabbakig, hasonlók és különbözők száz meg száz változatban. Ki tudná őket mind áttekinteni s tudományos alapossággal osztályozni? A magyar verselméletben csak azok a formák vehetők tekintetbe, melyek a magyar nyelven készült versekben jelentkeznek; de ez sem olyan könnyű feladat, mint a minőnek tán első tekintetre látszik.

Az elsők, a kik nálunk a különféle versalakok osztályozását megkísérelték, mindenekelőtt két versnemet különböztettek meg, úgymint mértékes és rímes verseket, utóbbiakban a rímeken és bizonyos számú szótagokon kívül egyéb ritmikái sajátsgot el nem ismervén. E két főnem mellé sorozták később, mint különnevet, az olyan verseket, melyekben a két főnem jellemző sajátsgai egyesülnek, az úgynevezett *rímes-mértékes* vagy amint eleinte nevezték, *kétszeres* verseket. Újabb időben helytelenítik ezt az elosztást, különösen Négyesy többször hangoztatta verstan műveiben, hogy a verseket nem prozodikus szempont szerint, hanem genealogiailag, azaz nemzetek szerint kell osztályozni.

Hogy e szerint Négyesy az újabb időben szintén forgalomba jött megkülönböztetést, mely a versalakokat *mértékesekre és hangsúlyosakra* osztja, szintén hibásnak jelenti ki, azt legkevésbé sem lehet csodálni. Hiszen Négyesy egyáltalában el nem ismeri, hogy vannak tisztán mértékes és hangsúlyos versek, szerinte csak mértékes és hangsúlyos *verselésről* lehet szó, a versek magok — kivétel nélkül — szintúgy mértékesek, mint hangsúlyosak. Magyar verseink egyedül helyes elosztása tehát csak az, mely köztök *nemzeti, görög és nyugoti* formákat különböztet meg. Tekintsük meg, helyt állhat-e ez a felosztás, megfelel-e mindannak, a mit szabatos felosztástól kívánunk.

Hogy miket nevezünk görög formáknak s melyek azok a sajátságok, melyek által ezek az újabbkori versektől különböznek, arra nézve nincsenek s nem is lehetnek lényegesen eltérő nézetek. Másképp áll a dolog a nemzeti és nyugoti formákat illetőleg, melyek között a határvonalat pontosan megjelölni teljesen lehetetlen.

Mily alapon soroz Négyesy valamely versformát a nemzeti formák közé? Azért nevezi-e nemzetinek, mert népdalaik között, vagy legrégibb költészetünkben előfordul vagy pedig másféle versektől eltérő sajátságainál fogva? Olyan időből, midőn a magyar nép még semmi összeköttetésben sem állott a nyugat-európai népekkel, nem vagyunk képesek bármily parányi népdalt is felmutatni, a később keletkezettekről pedig nagyon nehéz megállapítani, milyen mértékben eredetiek s mennyiben keletkeztek más európai nép költészetének hatása alatt. Ugyan ez áll a régi verses maradványokra nézve is, melyek mind olyan időből valók, melyben a magyar nemzet már századok óta a nyugoti műveltség befolyása alatt állott. Eredeti magyar versformáknak tehát csak azokat tekinthetjük népdalaink s régi verseink közül, melyek szerkezetre, vagy más sajátságra nézve lényegesen különböznek más nemzetek verseitől. Ilyenek azonban alig találhatók.

Nem is kell igen jártasnak lenni a közép- és újabbkori nyugateurópai mű- és népköltészetben, hogy népdalaink és régi verseink formáinak másár: ne akadnánk itt vagy ott kisebb-nagyobb mennyiségben. A legrégibb versalakok közé tartozik az a kétütemű sor, melyet verstanaink „Ősi nyolczas“-nak neveznek. Hogy régibb verses emlékeinkben már előfordul (ha nem a legtisztábban is) s népdalaink között is nagy helyet foglal el, azt senki sem tagadhatja. De nem akadhatunk-e erre a versformára a régibb és újabb német költészetben is, a merre csak fordulunk? Íme egy példa *Logautól* a XVII. századból.

Anders sein und | anders scheinen
Anders reden | anders meinen
Alles loben | alles tragen
Alles heucheln | stets behagen stb.

Ilyen formában van írva Herder „Cid“-je és más német versek is olyan mennyiségben, hogy nehezebb elhatározni, a sok közül melyiket tüntessük fel például, mint a bizonyításra szolgáló példákat feltalálni. De nemcsak a német költészetben gyakori ez a versforma, a középkori latin egyházi énekek között is sokban feltalálható, így az ismeretes halotti énekekben:

Dies irae | dies illa
Solvit seeculum | in favilla
Teste David | cum Sibylla...

Szintígy a következőkben:

Lauda Sion | salvatorem
Lauda ducem | et pastorem.

Régi magyar formának tünteti fel Négyesy úgy, mint Greguss azt a 15 szótagu sort is, mely ketté választva (mint 8. és 7-tagu sor) Kisfaludy Sándor verseiben az uralkodó, ime már legrégebb verses emlékünkből, a köznigsbergi töredékben is feltalálhatjuk (ha épen akarjuk). Csakhogy ez még gyakoribb a német költészetben is, mint az „ősi nyolczas“, még német népdalokban is előfordul, így pl.

Weiss nicht, ob auf | dieser Erden
Die des herben | Jammers voll,
Nach viel Trübsal | und Beschwerden
Ich dich wieder | sehen soll.

Szintígy gyakran használt forma a latin egyházi énekekben pl.:

Tantum ergo | sacramentum
Veneremur | cernui.
Et antiquum | documentum
Novo cedat | ritui.

Ki merné határozottan állítani, hogy az ilyen alakú magyar verseknek semmi közük sincs a hasonló idegen nyelvűekhez. Azt csak nem hiheti senki, hogy magyar formák szolgáltak mintául a nyugoti népeknek! Nem gondolható az még az olyan formákról sem, melyek kiválóan magyar népdal-formák, minő a három ütemű 11 szótagú sor. Pedig ilyeneket is találni német költőknél is, pl. Herdernél:

Stumme Hüter | toter Schätze | sind nur reich,
Du erheiterst | holde Freude | die Vernunft.

vagy:

Nem épen olyan hangzásuak ezek, mint:

Kitették a | holttestet az | udvarra.

Mi tehát az eredeti sajátság, mely szerint a versalakoknak genealogiai alapon való elosztását sürgető Négyesy magyar nemzeti versformának tüntet fel számtalan olyan sort, melyek más népek költészetében is nagymennyiségben feltalálhatók? Mi lehetne más, mint a bennök jelentkező verselésmód, melyet mint valami különöset, másnyelvű versekben fel nem találhatót szeretünk feltüntetni. Csakhogy itt van a dolog bibéje. A mi „nemzeti versidomunk“ semmiféle más törvényeken nem alapul, mint a hangsúlyos verselés törvényein általában; ha a hangsúlyos verselés törvényei szerint készült, hasonló szerkezetű magyar és másnyelvű (különösen német) versek folyásában különbség még is észrevehető, az egyedül az illető nyelvek prozódijára vonatkozó különbségtől származik. A magyar versek pattogóbbak s mégis könnyebb folyásuak, mint a németek, mert a hangsúly a magyarban gyakran esik rövid szótagra (nem ritkán hosszú súlytalan előtt is) s rövid szótagjainak kimondására csak kevés idő szükséges; míg a német nyelvben minden hang-

súlyos szótag hosszú is, hangsúlytalan (úgynevezett rövid) szótagjai ellenben nagyrészt több szóhangból állanak, mint a magyar rövid szótagok, s így nem perdülnek olyan könnyen, mint emezek. Viszont a német versekben teljesebb megegyezés vehető észre a vers hangsúlya és a beszéd hangsúlya között, mint a magyar versekben, mert a németben sokkal élesebb az ellentét súlyos és súlytalan szótagok között, mint a magyarban s így a német versben súlytalan szótag csak kivételesen kerülhet súlyosnak helyére, míg a magyar hangsúlyos verselés inkább alkalmazhat a vers hangsúlyának helyén súlytalan szótagot is, ha az legalább hosszú.

Ilyen alapon teljes joggal szólhatunk magyaros, magyar zamatú versekről, csakhogy aztán ily értelemben minden verset, mely a magyar hangsúlyos verselés törvényei szerint készült, egyaránt megillet ez az elnevezés, ha népdalaink között nem található is hasonló forma s ritmusa nem egyezik is meg a magyar zene és táncz ritmusával. Más alapra támaszkodva, alig akadunk olyan versformákra, melyekre határozottan rámutathatnánk: *íme, az ilyen versek magyarok*, azaz nem esetleg *mások is*, csak annyit mondhatunk teljes határozottsággal a versformák egy csoportjáról: *a magyar versek ilyenek*, azaz ilyenek találhatók az európai népeknél elterjedt versformák közt magyar népdalainkban is (a prozódiai különbségen alapuló különbséggel), az ilyenek egyeznek meg leginkább a magyar zene és táncz ritmusával.

Láttuk tehát, hogy a magyar „nemzeti versformák” és a „nyugotiak” nem zárják ki egymást teljesen. Mily alapon különbözteti meg e szerint Négyesy a nyugoti versformákat a magyar nemzetiektől? Azon az alapon, hogy a nyugoti versformák (szerinte) az időmértékes prozódiát követik, míg a nemzetiekben a magyar hangsúlyos verselés érvényesül. *Íme a lényeges különbség mégis csak: hangsúlyos itt, mértékes ott. Miért ijed meg hát úgy Négyesy e kifejezésektől? Ha azért, mert minden vers hangsúlyos is, meg mértékes is (persze attól függ, az ember hogyan fogja fel a dolgot) a verseket még kellő magyarázattal sem lehet hangsúlyosakra és mértékesekre osztani, miért tűri meg Négyesy a „hangsúlyos és mértékes verselés” elnevezést? hiszen ha a vers egyaránt hangsúlyos és mértékes, a verselés, mely szerint az készült, sem lehet egyoldaluan csak hangsúlyos vagy mértékes.*

A legkülönösebb a dologban pedig az, hogy azok a német rímes versek, melyek után Gyulay, Négyesy és mások nyugoteurópai versformának nevezik a mértékes prozódia szerint készült magyar rímes verseket, nem is tüntetnek fel valódi mértéket klasszikai értelemben. A hosszú és rövid szótagok közötti határozott különbség, melyen a tulajdonképeni mértékes verselés alapszik, egyáltalában nincs is meg a német nyelvben. Ha súlyos szótagjait még tekinthetjük is hosszúaknak, súlytalan szótagjai nagyrészt épen nem nevezhetők rövideknek, mert kimondásukra semmivel sem kell kevesebb idő, mint a súlyosakéra.

Ebből az következik, hogy a németben verslábukról sem lehet szó olyan értelemben, mint a görögmetrikában s hogy pl. az ilyen sor: *Arbeit macht das Leben süß*, semmivel sem tüntet fel igazibb trochaeusokat, mint az ilyen magyar sor: *Ábrándképet kergettél.*

Szintúgy nem igazi anapaestusok az ilyenek:

Die Kinder sie hören es gerne,
Mily boldog vagy, gondtalan gyermek.

A mi a görög verslábokban a lényeges, hogy a dactylus és anapaestus páros, a trochaeus és jambus pedig páratlan részű láb, épen az nem tűnik ki határozottan a német úgynevezett dactylusok, anapaestusok, trochaeusok és jambusokból, azért bármilyen lábú német versre lehet szintúgy páratlan, mint párosrészű ütemekből álló dallamot alkalmazni, a mint azt a tapasztalat világosan bizonyítja. Igazi jelleme e német verseknek különösen akkor tűnik szembe, ha alakjukat kótajelzéssel tüntetjük fel. A trochausi és jambusi versek legnagyobb része csak úgy jelenik meg tisztán, érthető alakban, ha kettős lábak szerint mérjük (mely esetben, a mint fentebb már említettük, az így alakult *ütemek* párosrészűek lesznek); a dactylusi és anapaestusi versek pedig úgy, ha egyes lábaikat, mint cyclikusokat, páratlan részűeknek vesszük (miről fentebb szintén volt szó). Ez utóbbiak felelnek meg azután leginkább a német népzene $\frac{3}{4}$ ütemének, s dallamuk, ha van, leggyakrabban ilyen ritmust tüntet is fel.

Ki mondhatja hát jólélekkel, hogy azok a német rimes versek, melyek a 18. és 19. században sok költőnknek mintául szolgáltak, csakugyan „mértékesek“ a szó klasszikus értelmében, s hogy eszerint a mi „mértékes rimes“ verseinket (s csakis ezeket) jogosan nevezhetjük nyugoteurópai formáknak? Hogy a német költők és metrikusok egy időben a német szótagokra és ütemekre ráérvszakolták a görög-római metrikai kifejezéseket, az semmit sem határoz a dologban.

Ha tehát az elnevezések „nemzeti“ és „nyugoteurópai“ versformák nem fejezik ki híven a magyar költészetben található nemgörög versformák között a különbséget, ha az eredetre alapított elosztás egyáltalában nem terjedhet ki minden ismert versformára, milyen alaptól induljunk ki a magyar költészetben előforduló verseknek nemek és fajok szerinti felosztásánál? Az alapot nem kell teljesen elhagynunk, csak hogy a *görög* formákkal a többi formákat egyszerűen mint *más eredetűeket* állítjuk szembe, ez elnevezés alá foglalva mindazokat a versalakokat, melyeket a keresztyén népek középkor- és újkori költészete által létrehozottak közül — részben tán mint eredetieket — a magyar költészetben is feltalálhatni. S minthogy mindazt, a mi a középkor- és újkori népek szellemi életére vonatkozik, a görög rómaival, mint klasszikussal szemben romantikusnak szokták nevezni, a versformákra nézve is elfogadhatnók azt a megkülönböztetést: *klasszikus*

és *romantikus versformák*. Az úgynevezett nemzeti és nyugoteurópai versformák csak mint az utóbbiak fajai szerepelhetnének, mint *romantikus versformák hangsúlyos és romantikus versformák mértékes prozódíával*.

Melyek tekinthetők ezek közül leginkább magyar formáknak s milyen fejlődést tüntetnek fel (pl. az alexandrinus), annak kimutatása a különféle versformák részleges tárgyalásának feladata.

VII. Összefoglalás.

A vers törvényeinek fölismerésére s megállapítására első sorban a tiszta öntudatra emelt helyes nyelv- és ritmusérzék van hivatva.

A vers lényege a nyelv korlátai között mozgó hangritmus s a részek páros kapcsolódása, mely kettő együtt teszi a versritmus fogalmát. Egyéb járulékok, mint rímek, ismétlések, toldalékok stb. nem tartoznak lényeges sajátosságai közé. A vers, mint hangritmus, rokon a zenei ritmussal. Vele megegyező sajátosságok: a hangmenetnek egyenlő időtartamú ütemekre való oszlása, a hangerő egyenletes váltakozása az ütemekben s a hanghuzamnak (rövidebb és hosszabb időt betöltő hangok) különféle változatai. Ez utóbbi sajátásban rejlik azonban egyszersmind az egyik főkülönbség is a vers- és zenei ritmus között, a mennyiben a versben az egyes időrészeket a kevés időmennyiségi különbséget feltüntető szótagok töltvén be, a hanghuzam csak egy, két, esetleg három időrészre terjedhet ki, míg a zenében a legkülönbözőbb időtartamú hangokkal találkozunk.

Amely sajátságok a zenei- és versritmussal közösek, s amelyek a nyelvnek, mint ilyennek, természetéből folynak, azok bárminő nyelvben nyilatkozó (illetőleg alkalmazott) versritmusra egyaránt kiterjednek. Az egyes nyelvnek különfélesége szerint azonban bizonyos eltérések is tapasztalhatók a különböző népek verseiben, nem annyira magára a ritmikus mozgásra nézve, mint inkább a nyelvben jelentkező hangerőnek (hangsúlynak) és hanghuzamnak a versritmus feltüntetésére való alkalmazását illetőleg.

A folyó beszédben a szavak szótagjai között az időmennyiségi különbség nem igen lévén feltűnő, - a legtermészetesebb az az eljárás, mely szerint az olyan ütemekben, hol minden időrésznek külön hang felel meg, a hangemelkedéseknél hangsúlyos szótagok szerepelnek, különben pedig tekintet nélkül az időmennyiségre, annyi szótag nyer bennök alkalmazást, ahány időrészt magokban foglalnak.

A nyelvtanilag nagyobb időtartamú (hosszú) szótagok csak ott szerepelnek mint ilyenek, ahol két vagy több időrész egybe van vonva. Az egynél több időrésznek megfelelő, kisebb-nagyobb mértékben nyújtható hosszú szótagokkal eszerint nem a határozottabb időmennyiségnek megfelelő *rövid* szótagok állanak szemben, hanem az *egy időrésznek megfelelő*, akár hosszúak, akár rövidek, s az időrészek számának megfelelő

szótagszám az ütemekben nem nevezhető aprózódásnak, ellenkezőleg az ütemrészek számánál kisebb szótagszám mindig *összevonást* vagy *csönkulást* jelent.

Nagyjában ilyen elveken alapul minden verselés, mely valódi versritmusra törekszik; egyes eltéréseket azonban mégis mutathat fel az a különböző népeknél. Így a görögök s követők, a rómaiak a hangemelkedés kifejezésére nem a beszédben jelentkező hangsúlyt alkalmazták, hanem a főbb időrésznek megfelelő hosszúságot, mellyel szemben, mint egy időrésznek megfelelőt elvileg csak a rövid szótagot tekintették, habár ott, ahol a vers hangsúlyának kitüntetésére nem szükséges határozottan rövid szótagnak alkalmazása, hosszú szótagot is használtak egy időrésznek megfelelően. Így kerültek egymással szembe a hosszú és rövid szótagok, melyek a görög-római prozodiában rendszerint (bár nem mindig) úgy viszonylanak egymáshoz, mint kettő egyhez.

Épen az ellenkezőt tapasztaljuk a német költészetnél. A német nyelv nem ismer olyan határozott különbséget hosszú és rövid szótag között, mint a görög; a főkülönbség szótagjai között csak súlyos vagy súlytalan voltukban rejlik. Ezért a német versekben a hangemelkedéseket szabályszerűen mindig hangsúlyos szótagok tüntetik fel, melyek ilyen minőségben szintúgy egy, mint több időrésznek felelhetnek meg. A görög szabályok nehezen alkalmazhatók a német versekre, mert a német hangsúlyos szótagok vehetők ugyan hosszúaknak is, de a hangsúlytalanok nagyrészt nem állanak velök olyan viszonyban, mint a rövid a hosszúval.

A magyar eredeti verselés e két véglet között foglal helyet. A magyar nyelvben ugyanis határozottan meg lehet különböztetni hosszú és rövid szótagokat, s a hangsúly bár (mint szóhangsúly) nem olyan erős, mint a németben, az időmennyiségtől majdnem teljesen független. Innen van, hogy a magyar verselés egyrészt a vers hangsúlyánál kisebb-nagyobb mértékben hangsúlyos szótagot alkalmazhat (nem kell az időmennyiségre támaszkodnia), másrészt több időrész egybevonását mindig hosszú szótaggal fejezheti ki, — s a verselmélet ezt, mint szabályt, követeli is.

A gyakorlat azonban nem ritkán megelégszik pusztá hosszúsággal a vers hangsúlyának kifejezésére, anélkül, hogy azt ez esetben mindig több időrész tartalmazónak tekintené; viszont pusztá hangsúlyt (nem egyszerűen hosszúságot) alkalmaz gyakran ott is, ahol két időrész egybe van vonva. Innen van továbbá, hogy azon verselés mód mellett, mely első sorban a hangsúlyra támaszkodik, a görög-római verselés mód is sok utánzóra talált nálunk és hogy — ami kevésbé örvendetes jelenség — költőink tekintélyes része a két, sok tekintetben ellentétes verselés mód közt ingadozva, teljesen sem az egyik, sem a másik követelményeinek nem tehet eleget.

Az ütemek, melyekből a verssorok állanak, vagy párosrészüek négy

időrészsel (fő- és mellékhangsúllyal), vagy páratlanrészűek, három időrészsel (egy hangsúllyal). Görög-római s általában mértékes prozódiával készült verseink részben páros, részben páratlanrészű ütemeket tüntetnek fel s a ritmus bennök ereszkedő vagy eső. A hangsúlyos ritmust követő verseink közül a népies eredetűek csak páros részű ütemekből állanak, ereszkedő ritmussal; újabb időben azonban mindinkább találkozhatunk másféle ritmusú versekkel is hangsúlyos prozódiával.

Az ütemek száma a verssorokban egytől négyig terjedhet. Párosrészű ütemek páros és páratlan számmal egyaránt szimmetrikus egészet tehetnek, páratlan részűek azonban csak páros számmal tüntetnek fel helyes szimmetriát; azért kettőt-kettőt közülök egy egy nagyobb ütembe szokás összefoglalni.

A sorokban jelentkező hangarány a versszakokban még teljesebben érvényesülhet. Itt is párosával kapcsolódnak sorok sorokhoz, sorcsoportok sorcsoportokhoz, melyeknek, ha nem épen egyenlőknek, lehetőleg arányosaknak kell lenni. A versszakok részint rímes, részint rímetlen sorokból állanak. A magyar versekben a rímek minden fajával találkozunk, a tiszta rím mellett főleg a magánhangzós rímmel. A versalakok, melyek a magyar költészetben feltalálhatók, két főcsoportra oszthatók, ú. m. régi görög-római (klasszikus) s közép- és újkori (romantikus) formákra. Az utóbbiak nagy része mértékes prozódia szerint készült s eredeti sajátágát alig tüntethet fel, de vannak köztük nagy számmal olyanok is, melyekben az eredeti magyar hangsúlyos prozódia érvényesül s a sorok csoportosítását és rímelését illetőleg nem csekély eredetiség mutatkozik.

Milyen irányban várható még fejlődés a magyar verstechnikában, erre nézve főleg három irány jelölhető ki. Az első: idegen, görög-római verselésmódot követő versekben a mérték megegyeztetése a hangsúllyal, mi által azonban az ilyen versek épen nem válnának magyarosabbakká s így verstechnikánk ilyen irányban való fejlődése nem kívánatos.

A második irány: hangsúlyos verselésünk törvényei szerint készült verseink olynemű tökéletesbítése, hogy az egymásnak megfelelő sorok a hosszú és rövid szótagok számát és egymásutánját illetőleg teljesen megegyező (bár a legnagyobb változatosságot feltüntető) ütemekből álljanak, s ez versszakonként következetesen keresztülvitessék. A megzenésítést ez — igaz — nagyban elősegítené, csakhogy verseink általa nagyon mesterkétekké lennének s még sem jobb hangzásúak, sőt egyhangúbbak, kevésbé változatosak. A fejlődésnek harmadik, legtermészetesebb iránya: hangsúlyos verselésünk minél szabatosabb alkalmazása a legkülönbözőbb szerkezetű sorokra, népiesekre és nem népiesekre egyaránt, s a sorok minél változatosabb, eredetibb csoportosítása. Legjobb, ha költőink ezen az úton haladnak, a mire — úgy látszik — nem is hiányzik a törekvés.

(Budapest.)

Torkos László.

Jókai és Cserei.

Az Erdély aranykorá-nak főforrása Cserei Mihály *Historiája* volt. Ennyi eddig is a köztudatban élt, tudomásunk szerint a nélkül, hogy ezt valaki részletesen kimutatta volna. Az alábbiakban megpróbáljuk a két mű viszonyát pontosabban megállapítani, jelezve, hogy idézeteink Jókai regényét illetőleg a jubiláris kiadásra, Cserei Mihály krónikájának pedig a Kazinczy Gábor-féle kiadására utalnak:

1. *Zrinyi Miklós, a költő halála.* Jókai: Egy vadászat 1866-ban. 1. l. — Cserei 30—32. hasáb. Maga a hibás évszám is Csereitől való. (Zrinyi 1664 november 18-án halt meg.) Ez két okból is érdekes. Először, mert Cserei a vadászat történetét hiteles tanutól, „gróf Bethlen Miklóstól, ki akkor Horvátországban, a bán Zrinyi Miklós mellett vala Csák-Tornyán“ hallotta. Másodsor pedig, mert Bethlen maga az önéletírásában helyes dátummal beszéli el az eseményt, s kétségbevonhatatlan, hogy Jókai ismerte a Bethlen elbeszélését is. Hogy Cserei volt a forrása, azt bizonyítsa a következő kis részlet: Egy ízben Bethlen Zrinyinél léte alatt egy elejtett vadkan kerül a bán udvarába. Jókai szerint (15. l.): „A dalia [Zrinyi] büszkén látszék szemeivel keresni az erdélyi ifjut — — s kérkedve szolt hozzá az elejtett vadkanra mutatva: „Miklós öcsém, teremnek-e ily derék vadkanok Erdélyországban?“ — — Az erdélyi vadász — — nem hagyatva szó nélkül, hogy valami külömbnek tartassék Magyarországon, mint Erdélyben, — daczosan viszonzá: Vannak biz ott, még különbek is!“ Csereinél (30. h.): „A bán — — kérdi Bethlen Miklóstól: „Öcsém uram! Erdélyben szoktanak-e teremni ilyen vadkanok?“ Bethlen Miklós megfelel: „Kegyelmes Uram, Nagyságodot aláztatason követem, ennél sokkal nagyobbak is teremnek.“

De hogy Jókai Bethlen írását is forgatta, annak Zrinyi Miklós utolsó adomája a bizonyosága, melyet Bethlen így mesél el (Id. kiadás 327. l.): „Egy fabulát beszéle, méltónak tartom leírni, nem tudván ő, hogy három óra mulva meghal, talám cygnea cantiója [hattyudala] helyén volt. Az pedig ez: Egyszer egy embert az ördögök visznek volt; találkozáék egy barátja szemben véle, kérdi: Hová mégy kenyeres? Nem megyek, hanem visznek. Kik s hova? Felelék az ördögök: Pokolba. Mond emez: Jaj szegény, ugyan rosszul vagy, kinél rosszabbul nem lehetnél. Felele: Rosszul bizony,

de mégis lehetnék én ennél is rosszabbul. Melyre emez álmélkodva: Hogy lehetnél rosszabbul, hiszen a pokol mindennél rosszabb. Felele: Ugy vagy az, de most mégis visznek ők engemet noha pokolba, de a magok vállán, hátán, hogy már nyugszom addig; s hátha megnyergelnének, magokat is velem vitetnék, mégis úgy is csak azon pokolba mennék, hiszen rosszabbul volnék úgy ennél is. *Applica* Magyarország s Erdélyre, és a törökre, németre.“ — Ugyanezt az adomát, Bánfi szájába adva, elmeséli (kétségtelenül Bethlen nyomán) Jókai is (218. l.): „A vitéz Zrinyi Miklós, a ki minden magyarnak ideálja lehet, mondott erre egykor egy mesét, megérdemli, hogy a későkor számára följegyeztessék: — A székelyt vitte az ördög a hátán; szembejön rá a szomszédja s megszólítja: hova kómé? — visznek a pokolba; felel amaz. Ejnye, az bizony gonosz állapot; szól erre a másik. — De még gonoszabb is lehetne, viszonzá a góbé; ha tudniillik ő ülne az én hátamra, s sarkantyut ütne fel és én vinném őtet. — Értsen belőle a ki akar — — Ha győzünk a török által, lesz Erdély török basaság, ha legyőzetünk, leszünk osztrák provincia.“

2. *Apafi kiszabadul a tatár rabságból.* Jókai: Az ebesfalvi ház. 20. l. Cserei: 5. hasáb.

3. *Apafit a váradi Ali pasa akarata ellenére Erdély fejedelmévé teszi és Kisselykre országgyűlést hivat össze.* Jókai: Kényszerített fejedelem. 29. l. — Cserei: 6. h.

4. *Kemény Jánosnál ezalatt lakoma van s utána táncz, mely alatt Bánfi megcsókolja Bédinét.* Jókai: Egy lakoma a magyar fejedeleminél. 39. l. — Cserei: 8. és 72. h.

5. *A nagyszőlősi csata.* Kemény János halála. Holttestét nem ismerik fel. Jókai: 68. és 73. l. — Cserei: 10. h. Kucsuk pasa fia diadalt arat a viaskodásban. Egy vitéz aga azonban elesik. Kucsuk pasa nagyon megsiratja. („Kucsuk leugrott lováról, sirva borult a holttestre s össze-vissza csókolá azt, Allahra esküdván, hogy egész Erdélyországért nem adta volna ez ember életét.“) Jókai: 74. l. „Mikor kevés vártatva egy agának holttestét látná, hogy hoznák, megismervén — a ki igen vitéz ember és kedves embere vala a basának — ráborulván a holttestre, nagy ordítással és jajgatással kezdette siratni, megesküvén szokása szerint a nagy Allahra, egész Erdélyországáért nem adta volna el anniak az egy embernek életét.“ Cserei: 9. h.

6. *Apafiné beavatkozik az uralkodásba.* Jókai: 78. l. — Cserei: 16. h.

7. *Zólyomival fenyegetik Erdélyt adóért. Szentpáliné háza.* Jókai: 173. l. — Cserei: 61. h. *Balassa Imre s a török rabok és a nádor.* „Én azt izentem a nádornak, hogy ha bég kell neki, bujjék ki a felesége háta mögül s fogjon magának egyet, én ugyan a magamét nem az-ó számára fogtam.“ Jókai: 129. l. — „Mondjátok meg az ebattának, ha török rab kell, bujjék ki a felesége utóljából, s fogjon rabot; de a kit én fogattam, azt neki bizony nem adom.“ Cserei: 63. h.

8. *A gyulafehérvári országgyűlés.* Béldi beszéde: inkább pusztuljon el a veje is, leánya is, mintsem miattuk Erdély békessége feldúlássék. Jókai: 222. l. — Cserei: 69. l.

9. *Bánfi és Béldi viszálya.* Jókai: 225. l. „Elhigyjed Dénes: nehéz székely vagyok; ha fölül találok rád esni, úgy megnyomhatlak, hogy nem emeled fel többet a fejedet.” — Cserei: 73. h. „Hidd el Dénes, nehéz székely vagyok, ha felüleshetem rád, megnyomlak úgy, többször fel nem emeled a fejedet.”

10. *Csáki László vadászata Bánfi birtokán.* Jókai: 202. l. — Cserei: 73. h.

11. *Zólyomi birtoka Bánfi kezén.* Apafi visszaadná Zólyominak, hogy a porta többé ne tartsa sakkban vele, de Bánfi azt izeni, hogy adja inkább helyette a szamosujvárit. Jókai: 226. l. — Cserei: 75. h.

12. *A liga.* Teleki, Béldi és Béldiné jelenete. Jókai: 227. és 231. l. — Cserei: 77—78. h. Teleki esküje Béldi előtt, hogy törekvései igazak, szószerint egyező. Jókai: 237—238. l. — Cserei: 77—78. h. Midőn pedig Béldiné beleszól, a kulcslyukon való hallgatóság után, a tanácskozásukba, Teleki felháborodásában — („Ha az én feleségem ezt cselekedné velem, kiverném a szemét is az agyából” stb., — ismét szószerint követi Jókai a forrását. 240. l. — Cserei: 78. l.

13. *Bánfi megszökik. Bánfiné elfogatása.* Kornis menti meg. Jókai: 247. l. — Cserei: 80. h.

14. *A székelyek Bonczhidára törnek,* Bánfi kastélyát felforgatják. Jókai: 249. l. — Cserei: 80. h.

E pontnál, pontosabb összehasonlítás okáért s a mondottak bizonyosságául, egy epizódot szó szerint közlünk. A székelyek mindent elpusztítottak a kastélyban s ekkor Cserei szerint ez történt:

„Az ezüst tálakat, nem tudván a paraszt had, mire való, egybeolvasztván s golyóbisokát öntvén belőle; egy szóval, minden kémélés nélkül valamit kaphattanak a jószágiban, mind eltakarították. — — — Nevetséges dolog történt Bonczidán; mert egy székely a pinczében sokat iván s megrészegedvén, hordókkal levén a méz a pinczében, a hordókat pedig elvagdaldván, a méz kiomlott a földre, a részeg ember eltántorodik a mézben s egészen belekeveredik, onnan kijövéen, a mint a tonnából a puskapor kiomlott, abban is eltántorodik s belé keveredik, és a mint a derék-aljokot egyben hasogatták vala s sok tollu hevervén a földön, abba is belé dől, s a mézre ráragad a sok tollu. Ilyen irtóztató módon a garádicson le akarván jöni hogy lovához menjen, az udvaron levő székelyek meglátván s nem tudván mi szerzet, elijjesztik egymást: Ihol jó — ugymond — a Bánfi Dénes ördöge.”

Jókai is elmondja ezt a jelenetet a következőkben:

„A dühöngő székely — — — lenyargalt a pinczébe, hogy majd ott agyon iszsza magát, de ott ugyan már minden hordó szét volt verve s a bor bokáig ért; megsejt azonban egy mellék-pinczeajtót, azt egy fejszével beüti s nagy öröme egy egész sor hordót lát meg a kezébe kapott fákyla világánál. Mindjárt neki rohant az elsőnek s annak fenekét beítve, odatartja a fákylát, hogy mi ömlik ki belőle? Látja,

hogy puskaapor. Szerencséje, hogy részeg volt, mert kiülömben az egész házat, minden bennlevőkkel együtt a legrövidebb úton expediálta volna a mennyországba. Ez nem inni való, gondolja magában s fölülíti a másikat, abban is puskaapor volt, a harmadikban is, már megesküdött, hogy ha a negyedikben is az lesz, beleliti a fáklyát, ebben tehát méz volt, s akárhányat felütött aztán, nem volt egyéb abban, mint méz. Végre mégis akadt egy akós átalagra, melynek lyukán bezagolva, igen erős borszesz illata lötötte meg orrát. Annál dühösebben fogta azt nyalábra s szájához emelve az egész hordót, nagyokat húzott a kemény lengyel pálinkából s addig el nem vette azt szájától, míg végkép lerészegedve, hordóstul hanyatt nem esett.

„Ott a kiömlött mézben jól megforgatva magát, nagynehezen föltápáskodott, s néhány lépést botorkázva, megint elesett a puskaaporban s abban is össze-vissza henteregve, ily furcsán kandirozott külsővel ténfergett föl az udvarra, a hol még az volt hátra, hogy mézben és lőporban fűrösztött alakjával beledúljon az udvart elárasztó pehelybe, s ott orrahegyétől csizmája hegyéig betollazva magát, ily rémséges alakkal másszon föl négykézláb a dőzsölő atyafiak közé.

„Az ember nem hasonlított ily formán semmi ismeretes állatjához az óvilágnak. Ahol fehér nem volt, ott fekete volt. Leginkább el lehetett volna őt fogadni jegesmedvének, szőr helyett pehelylyel bundázva, s ordítása különb volt a nilusi lóénál; úgy, hogy épen nem lehet beszámítani a székely atyafiaknak, hogy a mint e négylábbon mászó alak megjelent előttiük az ajtóban s ott elordította magát: azok halálra ijedten hagyák ott a bográcsot, melyet újra teleföztek gulyáshússal és ugráltak ki eszeveszetten az ablakon, kétségbeesetten ordítva: „a Bánfi ördöge!” — „Itt jön a Bánfi ördöge!” . . .“

E jelenet nem ismeretlen irodalmunkban. Alapmotívuma ott van legrégibb drámánkban, a Sándor-codex ismert részletében, melynek forrására Gandersheimi Hrosuitha „Dulcitus“-ában Katona Lajos mutatott rá. Ebben *Fabius* lesz hasonló módon nevetségessé. Az elzárt apácák helyett a buja ember kormos fazekakat és lábosokat kezd csókolgatni, és mint az egyik apácza, Agape mondja: az arcza is olyan kormos lesz, mint a lelke: „illik hog kőwül es olyannak lattalleek mykeepen belöle byrtatik ördögtül lelkeeben.“ Azután meglátják katonái: „[hog laataak] az legenyök mondaanak *my ördög ez ky reank iö, fuffonk el.*“ És ugyanez a motívum népmeséinkben is megvan. *Csacsi Csicsa* — a Sebestyén Gyula Dunántúli gyűjtésében (Kisf. T. Népk. Gy. VIII. 444. l.) — egy csárdában részeg lesz, borba, majd buzalisztbe fekszik, a mitől együttesen csupa csiriz lesz. A vendégek megverik, mire ő egy tollas zsákkal védi magát. Ez meg elszakad s a sok pihe a csirizbe ragad. A további verés elől elszalad s a sötétben meghentereg a pozdorjában is s azután, mire reggel a csárdába visszatér, az ott levők meglátják, hogy: „fele tüskés-disznó, fele lúd: minden jótét lélek az urat dicsérje! mi ez? Aztán: vesd el magad: fuss, a merre látsz.“

Ime, a Csereinél talált részletnek egy kis rokonsága. A Jókaival összefüggő további részek:

15. *Bánfi és Koncz püspök.* Jókai: 173. és 260. l. — Cserei: 82. h.

16. *Bánfi halálítélete.* Jókai: 274. l. — Cserei: 83. h.

17. *Béldi izenete Bethlen várába.* Jókai: 277. l. — Cserei: 83. h.
 18. *Csáki László szerepe.* Pataky István latin beszélgetése Bánfiival.
 Bánfi halála. Jókai: 279. l. — Cserei: 84. l.
 19. *Bornemisza Anna és Apafi.* Jókai: 276. l. — Cserei: 85. h.
 20. *A vég bársony, szemfedélnek.* Jókai: 277. l. — Cserei: 85. l.
Bánfi teste felvérzik, ha hazája veszedelemben van. Jókai: 278. l.
 — Cserei: 85. h.

Ez a lehető pontos összetevés igazolja, hogy Jókai regényéhez főként Cserei szolgáltatta a történeti adatokat; tőle való a váz, Jókaié leginkább a beállítás s a földolgozás, melynek egységét a ravasz és szép Azraëla képzelt, fantasztikus története adja meg.¹

(Temesvár.)

Dr. Gálos Rezső.

¹ Erről s a regényről ld. bővebben az *Uránia* 1912. III. füzetében írt cikkemet.

A szászencsi oláhok.

Szolnok-Doboka megye monografiájából csoportosan lehet kimutatni azokat a falukat, melyeknek oláh lakosságát a XIV. és XV. században Moldvából telepítette oda az akkori magyar birtokosság. Számos oláh falú újra — különösen Kővár vidékén — csak a XVI. században települt. Sokban ismét csak a XVII. század elejének dűlősei után foglalt helyet az elpusztult magyar és szász lakosság helyett az oláh.

Az utóbbiak között van a Mezőségen, a kékesi járásban fekvő *Encs*, amelyet szász lakóiról, régebb Szász-Encsnek is neveztek. A falu 1368-tól századokig, kevés megszakítással leginkább a Becse Gergely nemzetségből való Apafiak és Bethlenek birtoka volt. Az Apafiak kihaltával jutottak aztán oda, főleg vásárlás útján, más birtokosok is.¹ A vármegye monografiája megemlíti, hogy Encs ősi lakói szászok voltak, akik valószínűleg 1601—603 közt pusztultak el. Ugyanott látjuk, hogy 1601-ben Apafi Farkas és Mihály, az Imre fiai Encsen 11 jobbágyukat még zálogba vetik. 1615-ben pedig Encs pusztá falun, míg 1646-ban újra Apafi Istvánnak itt 13 népes és 1 pusztá telke van. A régi lakosság elpusztulása tehát kétségtelenül 1601 és 1615 közé, az új lakosság települése pedig közzelendő oklevelünk bizonyága szerint 1615 és 1640 közé esett.

Az új lakosság moldvai és havasalföldi menekült oláhság volt.

Ma már általánosan ismeretes, hogy a török terjeszkedés, de különösen egy-egy török hadjárat milyen hatással volt a Balkán népeire. Tudjuk, hogy a XIV. század derekától kezdve a menekülő balkániaknak megmegújuló népvándorlása indul meg a nekik eleinte földrajzi és hatalmi helyzeténél fogva egyaránt védelmet nyújtani tudó Magyarország felé. Nálunk Erdélyben közvetlenül a török balkáni előnyomulásait követő évtizedekben tűnnek föl több helyen, még az erdélyi medencze közepén, a Mezőségen is, az eddigi tisztán magyar falunevek után a kétféle lakosságot jelző kettős falunevek. A régi *Bányabükk, Dezmér, Alsó- és Felső-Suk Fráta, Kályán, Sármás, Nemege* helyett a XIV. század vége óta *Magyar- és Oláh-Bányabükköt, Dezmért, Sukot, Magyar- és Oláh-Frátát Kályánt, Sármást és Nemejét* találunk.²

A települések és elnevezések megértésére egy Kisküküllő megyei falu szolgálhat magyarázatul.

Küküllővár szomszédságában fekszik *Sövényfalva*. Eleinte tiszta magyar falu volt és csak Sövényfalva néven szerepelt. A XVII. és XVIII. században *Magyar- és Oláh-Sövényfalva* nevét emlegetik az oklevelek,³

¹ Kádár József: Szolnok-Doboka vármegye monografiája III. k. 387—395. l.

² A székely gr. Teleki család oklevéltárában Részletek a névmutatóban.

³ A mezőbándi Kovács család leveles ládájának több oklevele, Szász Ferencz tanár letételében az Erd. Nemz. Múzeum levéltárában.

pedig ott akkor is csak egy falu volt, csupán új települtekkel népesedett. A falu Küküllővár felé eső végén, Völcz felől, egy patak jön s ennek a völgyébe oláhságot szállítottak. Az eddig kizárólag a Kisküküllő völgyében. ÉK-DNy-ra hosszan nyúló falunak most — alakja lett s az új falurészt — mintegy faluszárnyat — nevezték megkülönböztetésül lakói után Oláhsóvényfalvának.

Ilyen megtoldott községek lehetek a XIV. század fennebb említett falui is.⁴ Csupán Sármásnál látszik valószínűnek, hogy ott inkább a régi határból kiszakított külön területtel tán önálló, új község alakult. A két Suk közül pedig Alsósukot telepítették meg oláhsággal. De hogy mennyire nem lakták ezt kizárólag oláhok, arra egy 1482-beli oklevél élénk világot vet.⁵ A Suky levéltár egy 1538-beli jobbágy összeírásban pedig Oláhsukon mindössze két oláh nevű jobbágyot találunk.⁶

A XIV. században észak felé megindult balkáni népvándorlás századokon keresztül folyt s hol lassú bujdosás, hol tömegesebb menekülés alakjában mindaddig tartott és mindaddig hatással volt Magyarországra néprajzi alakulásának nagy eltolódására és színváltozására, míg a török teljes erejében volt s ezt az erőt szomszédjaival és leigázottjaival koronként éreztette. Ezért változott meg s jóformán kicserélődött Horvátország régi lakossága mindenféle balkáni menekülttel. Ezért történt hasonló Szlavóniában és Erdélyben is, csakhogy ide elsősorban a szomszéd Moldva és Oláhország lakóiból menekültek, bár szerb, sőt szorványosan horvát, macedon és görög bevándoroltak is találtak új hazát a Kárpátok ölében. Még az 1674-iki török-lengyel hadjárat idejéről is azt a feljegyzést látjuk, hogy mikor a török tábor Moldván keresztül vonult, „*az egész Moldvaország mind elfutott, itt Erdélyben is mind elszéledtek és sok számtalan boérok is jöttek.*”⁷

Ilyen bujdosó menekültek találtak menedéket a XVII. század elején elpusztult Szászcencsen is s annak a néhány moldvai és havasalföldi oláhnak ebben az egyetlen faluban 1891-ben 470 utódja élt.

Maga a Szászcencs telepített oláh lakóira adatot szolgáltató oklevél b. Huszár Károlynak az Erd. Nemz. Múzeumba szánt levéltárában maradt fenn s a következő:

Georgius Rakoci etc. — Néhai nemzetes és vitézljő Apaffy György uramnak meghagyatott özvegye nemzetes Petky Borbára asszony alázatosan adá értésünkre, hogy Doboka vármegyében Encsy nevű falubeli portiójának még az régi időben is, mikor szászok lakták kilencz forint s ötven pénz volt volna arendája; *de az is az disturbiumkor elpusztultván, annak utánna holmi moldovai és havasalföldi bujdosó oláhok telepedtek volna helyekben, kiknek semmijek nincs s szolgálatjuk is*

⁴ A Kisküküllő mellett a régi magyar falukhoz toldott telepítések nyomait sok faluban maig is meg lehet a helyi elhelyezkedésből állapítani. *Adámos, Vámosgálfalva, Dészfalva* s a hajdan szász *Bonyha* „oláh szer“-el mind a később, gyengébb helyre, a már meg volt falu végére telepítés világos, beszédes emlékei.

⁵ A széki gr. Teleki család oklevéltára II. k. 149. l.

⁶ A Suky levéltár br. Petrichevich-Horváth Kálmán letétében, az Erd. Nemz. Múzeum levéltárában. Fasc. C. No. 20.

⁷ Enyedi Lakatos Márton: Emlékezetnek könyve. Közölte Koncz József az Erdélyi Múzeum 1901-iki évfolyamában; az idézet az 517. lapon.

⁸ Kádár: Szolnokdoboka vármegye monografiája III. k. 395. l.

esztendő által csak egy napi sincs egyéb, hanem külön-külön, esztendő által három-három rókabőrt adnának. S minthogy eddig is sem arendával, sem dézmával őket nem bántották, mi is fejedelmi kegyelmességünkől, ha csak kilencz forint s ötven pénz volt arendája, vagy most csak az volna, ő Kegyelmének Apaffiné asszonyomnak vita durante arendáját megengedtük. Parancsoljuk azért kegyelmesen hűségteknek, ez levelünket látván, a modo in posterum meg irt Apaffiné asszonyomnak *Encsy* nevű falubeli portiojának lakosit arendának és dézmának megadására kényszeríteni semmi úton módon, vagy annak meg nem adásáért személyekben és javakban megkárosítani és bántani ne merészelje; hanem békességesen ő Kegyelmének Apaffiné asszonyomnak birni engedje. Secus non facturus. Praesentibus perlectis, exhibenti restitutus. Datum in civitate nostra Bistriciensi, die vigesima quarta mensis Julii. Anno Domini Jillesimo sexcentesimo quadragesimo.⁹

G. Rakoci mpr.

(Kolozsvár.)

Joannes Szalárdi vice secretarius mpr.

Kelemen Lajos.

⁹ Az oklevél Gyekeli Wesselényi Boldizsár fő- és Bályoki Szénás Péter helyettes arendatornak és Doboka megye tisztjeinek szóló latin bevezető sorait elhagytuk. A levél hátán e XVII. századi följegyzés van: Az encsi arendáról való levele a fejedelemnek. — Más kézzel: Fasc. 12. Nro 33.

IRODALOM

Czimerlevelek. Gyűjtötte Sándor Imre. I. és II. füzet. 1551—1660. 149 és 134 czimerrajzzal. Kolozsvár, 1910—1912. 8-r. VI. + 123 és VIII. + 108. lap.

Fiatal, a heraldikába fülig szerelmes legényke valék, mikor Sándor Imre szerkesztésében a „Genealogiai Füzetek“ mutatványszáma megjelent. Oly gyenge valami volt, hogy annak láttára fájt az én transsilvanus szivem. Bevallom, hogy még a második füzetet sem jósoltam ki belőle. Azóta eltelt néhány esztendő. Ezalatt én kiöregedtem a heraldikából úgy, hogy csak a régi szép emlékek kedvéért, fiatalodás céljából, melegedni járok berkeibe; Sándor Imre pedig ugyanezen idő alatt beleöregedett a szerkesztés munkájába, a heraldika titkaiba — és csodát mivel. Folyóirata megízmosodott, mert azt nemcsak hozzáértéssel, hanem művészettel is szerkeszti: nem tévesztve szem elől a tudományos színvonalat, de adva a közönség igényeire is. Oly dolog, a melyet még eddig kevés hazai tudományos folyóirat tűzött ki célul és valósított meg. Folyóiratának külső alakja is ízléses, rajzai művésziek. Még mindezt el tudtam szó nélkül viselni. A végén is azt a bizonyos jóslatot nem eresztettem világgá tehát nem is kellene nyilvánosan bevallanom, hogy mennyire tévedtem, de hát most, midőn Sándor Imre saját zsebé ellen elkövette azt a merényletet, hogy mintegy bőségszaruból a magyar közönség elé szórta az erdélyi czímerlevelek nem is remélt gazdag gyűjteményét, sehogy sem tudom feledni a Genealogiai Füzetek első, gyarló szárnypróbálgatását. Mennyi lelkesedés, mennyi becsületes munka jelzi az utat attól eddig! Mily magas színvonalon áll a czímerlevelek két füzete ahhoz, sőt a második is az elsőhöz képest!

Erdélyi czímerlevelek! Mennyi varázs rejlik már a czímben is! Varázs a közönségnek; varázs annak, a ki már belekóstolt a heraldikába és a szakembereknek az erdélyi heraldikáról szélnekeresztett eltérő véleményein elveszítette fejét; varázs annak, aki csak annyit tud, hogy a közép-kor végén nekilendült magyar szellem a mohácsi vész után Erdélybe menekült, ott fejlődött szabadabban és így az erdélyi czímerekből akarja megállapítani a hamisítatlan, speczialis magyar heraldikát!

A ki e varázs hatása alatt veszi kezébe a füzeteket, először is végig lapozza azokat. Szakértő szem már a czímerábrázolásokból is sokat lát. Innen van az, hogy a szakemberből is az első dicséretet szerző jeles munka-

társa, K. Sebestyén József csálja ki, a kinek tudása, szíve, szeme és keze van ahhoz, hogy hiányos, száraz leírás után is kifogástalan, szép címereket kövessen el. A címerrajzolás terén senki sem mulja felül őt hazánkban; értelem, ízlés, lendület van minden címerében. Nem mondom ezzel azt, hogy minden címere kifogástalan; de néhány sikerületlen, talán az eredetihez tulságosan ragaszkodó címerrajzzal szemben a legtöbb oly művészi, hogy ritkán találjuk párját szakirodalmunkban.

Futólagos átlapozás alatt már arról is némi benyomást szerezhethünk, hogy van-e valami különbség az erdélyi és magyarországi címerek, vagy mondjuk heraldikai praxis között. De e kérdésben csak akkor lehet biztos véleményt mondani, ha a szöveget is megismerjük. A füzetek alapos áttanulmányozása után is az első kérdés az, hogy alkalmas-e e két füzet arra, hogy biztos kiindulási alapot nyújtson és esetleges téves nézeteket megdöntsön.

Az anyag minden esetre elégséges. A két füzet az erdélyi fedelemség első századából összesen 291 címert ismertet. Címernek nem sok, sőt elég sem lenne arra, hogy ily fontos kérdésben tájékozást nyújtson, de címerlevélnek éppen elég. Egyfelől untig elég volt szerzőnek ezeket különböző levéltárakból és magánosoktól megszerezni és közkinccsé tenni, de az anyag is a lehető legmegbízhatóbb és legjellegzetesebb. Pecsétlenyomat, melynek eredetét nem ismerjük, mely csaknem nemzedékről-nemzedékre változott (apróságokban ugyan, de kérdésünknel azok is nagy fontossággal bírnának!) még ezerével sem lenne elég; 291 armalis azonban, mely a címerleírás mellett a címeríró eredeti munkáját és felfogását is feltünteti, biztos alapul szolgálhat arra, hogy az erdélyi heraldika főbb jellemvonásait megállapítsuk.

Még csak egy kérdés merülhet fel: alkalmas-e erre szerző módszere?

Itt sajnálattal kell rámutatnom arra, hogy a két füzet nem azonos módszer szerint készült. Az első füzet nagyobb súlyt helyez az eredeti ábrázolásra, mint a címerlevél szövegére, a második pedig a szövegből indul ki s hajlandó az eredeti fogyatkozásait, tökéletlenségeit, a szöveggel való ellenmondásait eltüntetni.

Melyik a helyesebb módszer? Tudományos szempontból az előbbi, praktikus szempontból az utóbbi.

Tudományos szempontból a következőképpen gondolkozunk. Az armalis szövege megismertet az adományozás minden körülményével, az adományozó intenciójával, — a rajta lévő címerkép egyfelől magával a címerrel, (mely néha nem felel meg az utóbbinak helyesebben, a leírásnak!) és az uralkodó heraldikai stylussal, — másfelől pedig műtörténeti, sőt tárgyánál fogva nem egyszer művelődéstörténeti emlék is. Ez okból tudományos szempontból feltétlenül kívánatos, hogy heraldikai munkáink, gyűjteményeink az eredeti ábrázolást lehetőleg híven tüntessék fel; változtatás csak gyarló pecsétlenyomatoknál engedhető meg.

Ezzel szemben a praktikus felfogás abból indul ki, hogy az anyagiak nem engedik meg, hogy nagyobb gyűjtemény színes, hű másolatokat adjon. Az olcsóbb vonaljelzés s az olcsóbb, nem épen finom, sőt finomságot nem is tűrő sokszorosítási eljárás annyit elvon az eredetit lehetőleg hiven utánczó másolatból is, hogy többé nem tünteti fel a műtörténeti és művelődéstörténeti szempontból érdekes apróságokat, ellenben utjában áll némely tökéletlenségek feltüntetésével annak, hogy a laikus közönségben ép heraldikai érzék fejlődhesen. Ezért nagyobb címér gyűjtemények minél kevesebb gondot fordítanak az eredeti címerképre, hanem az alakok megtartásával az újabban megállapított szigorú heradikai szabályok szerint újra konstruálják a címereket.

Ez is jogosult eljárás — ha kiveszi az ősforrást képező armalisokat és azoknál a címeralakok elhelyezését, a sisak és pajzs arányát és ábrázolását, valamint a foszlányokat nem érinti; de mihelyt ezeket nem tartja vagy előre megszabott schemái miatt nem tarthatja tiszteletben, akkor jobb ha csak leírást ad, mert történelmi szempontból a hűségnek nem felel meg s a régi heraldikai praxisra csak hamis adatokat nyújt és hamis következtetésekre vezet.

Aki — mint Sándor Imre — kizárólag címerleveleket ismertet, annak feltétlenül tudományos szempontból kell kiindulnia; adnia kell a címerképeket oly hiven, amint csak lehet — másolatban megmaradt címerleveleknél pedig, vagy olyanoknál, melyek eredetiben sem nyújtanak címerképet, rajz helyet pontos leírással, blazonálással kell útba igazítani a laikus érdeklődőt.

Igen sajnálatos, hogy szerző e tekintetben nem követte Áldásy Antalnak hasonló, tudományos szempontból kifogástalan munkáját,¹ hanem első sorban is a nagy közönségnek akarva szolgálatot tenni, praktikus célt tűzött maga elé! Ez az oka annak, hogy munkája — bár sok téves hiedelmet oszlat szét, nem nyújt biztos kiindulási pontot arra, hogy beszélhetünk-e a szerző által feltételezett speciális erdélyi heraldikáról? Mert a specialismushoz azok az apró ecset és kompozícióbeli hibák is hozzá tartoznának, amelyeket K. Sebestyén József művészi keze kiírtott.

Igy nem marad más hátra, hogy csak a címeralakokat tegyük tanulmányozás tárgyává. Ezeknek alapján pedig bátran kimondhatjuk, hogy az erdélyi heraldikát csak a sisakdísz nagyon gyakori hiánya jellemzi, mert különben felfogásban, a címeralakok megválasztásában, kompozícióban a magyarországgal ellentétben semmi speciális jellemvonást el nem árul.

Ez a megállapítás saját magamra is váratlan, meglepő volt, de alaposan meggondolva a dolgot, igen természetesnek találom.

¹ A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának címjegyzéke. II. Címerlevelek. Budapest, 1904.

Magyarázatát a címeradományozás praxisa adja.

Úgy a magyar királyság területén, mint az erdélyi fejedelemségben az volt a praxis, hogy aki nemességet (ideértem nemesség megerősítést és rangemelést is) és címert akart, először is keresett magának egy jó pártfogót (néha pénzért!) és íratott igen szép betűkkel egy kérvényt, arra ráfestette suis propriis coloribus azt a címert, melylyel ékeskedni óhajtott. E kérvényt beadta a kancelláriába. A kancellár, vagy esetleg maga az illető úr saját kezével, ráírta, hogy ki ajánlja a kérés teljesítését és így terjesztették a király, illetve a fejedelem elé. Ezután jött az engedélyezés. A király, vagy fejedelem esetleg saját kezével ráírta a „fiat“-ot, vagy pedig szóval megadta az engedélyt. Ez utóbbi esetben a kancellár rávezette a kérvényre: *Concessit S. M. ut petitur* — datum és aláírás. Ennek alapján állították ki a címerlevelet és festették meg a címert.

A címeríró előtt tehát a király, vagy a fejedelem által elfogadott kérvény címerre állott. Ha latinul tudott, még akkor sem nézte meg a szöveget, hanem másolta az engedélyezési záradékkal ellátott címertervezetet. Innen van, hogy a címerkép és az armalis leírása gyakran nem egyezik. Ily esetben általában a festőt szokták okolni. „No persze“ — gondolják és mondják szánakozóan, vagy megvetően — „a szerencsétlen piktör nem tudott latinul, félreértette a címerleírást“. Így azután megállapították (valamikor én is érveltem e mellett, míg több kérvényt meg nem ismertem!), hogy jogi szempontból mindig a címerleírást kell irányadónak tartani, pedig valószínűbb, hogy notarius uram aludt el szövegezés közben valami csekélységet, címeríró uram pedig a szöveg alapjául is szolgáló címertervezet színein, alakjain nem változtatott; csak éppen hogy úgy irányzá az ecsetet és méreteket, hogy valami botrányos heraldikai szörnyetegség ki ne jöjjön.

Ha már okvetlen igazságot akarunk, én most már a mellett szavaznék, hogy ellenmondás esetében mindig az engedélyezési záradékkal ellátott kérvényt, illetve az azon lévő címert tekintsük irányadónak. Csak egy a bökkenő! Ezeket a kérvényeket nem tartotta vissza a kancellária, hanem az armalissal együtt kézbesítette az adományosnak, az pedig, vagy utódai. — mint értéktelen dolgot — nem őrizték meg. Innen van, hogy csak egy-egy armalis plikaturájába be-betévedve, vagy igen gondos családnál maradt meg néhány kérvény s porlik még közgyűjteményeinkben is felhasználatlanul. Tudomásom szerint még eddig szakember nem fordított ezekre gondot, pedig fejtegetéséből is láthatni, hogy figyelmet érdemelnek.

Én csak ezen kérvények alapján tudom megérteni, hogy heraldikánk specziális magyaros jellege még a Habsburgok alatt is megmaradt és következőképpen a címeralakok megválasztásában, pajzsalak és sisakdísz viszonyában, kompozícióban ugyanazon magyar szellem hajtja át a magyar királyi, mint az erdélyi fejedelmi címereket.

A mi eltérés van, azt is megtudom érteni. A t. k. Magyarországon bővebben akadt idegen, bevándorolt ember. Ezek fejlettebb ipari és kereskedelmi érzékűk és hiv. támogatás folytán hamarosan meggazdagodva — mint pl. a dunántúli birkások — nemességet szereztek. Azok még az idegenben megszokott címerekért lángholtak és olyant kértek, — mások meg nem szánták a fáradságot, vagy maguk felrándultak Bécsbe, avagy az ott élő, szolgálatra kész agensek közvetítése útján, valószínűleg kancelláriai tisztviselővel vagy festővel gyártatták meg a kérvényt és címertervezetet. Ily magyar címerekbe kerülnek aztán oly alakok, melyek németesek és magyar szemnek soha nem voltak kedvesek. Ezt azonban kivételnek kell tekintenünk.

Mivel ez eset Erdélyben kivételesen sem fordult elő, az erdélyi fejedelmi címerek tárgyuknál és kompozíciójuknál fogva csaknem kizárólag magyarosak; de ez nem tesz oly különbséget, hogy jogunk lenne speciális erdélyi heraldikáról beszélni.

Nem jogosít fel erre a sisakdísz feltűnően gyakori hiánya (a minék, mint külön értekezésben kifejtem, meg volt a maga oka és világért sem Erdélyre szorítkozó specialitás.) az összetett címerek ritkasága (mert kevés az igazi rangemelés és még kevesebb az idegen címernyerő) és a nem épen gyakori heraldikai kuriozumok sem.

A címeradományozásban ugyanaz a praxis. Czimert adományoztak fejedelmeink nemesítéssel, vagy nemességmegerősítéssel kapcsolatban, akár a magyar királyok. E tekintetben Erdélyben gyakoribb az, hogy még exemptio, adómentesség is belekerül az armalisba; az ilyen armalisok nagy részét épen az foglalja le. Armalist itt is vagy érdemekkel, vagy protekcióval és pénzzel szereznek. Az érdemek bő leírásra találnak, a protekciós armalis pedig a régi jó időkből öröklött stylus solitus általános kereteiben mozog. Megjegyzésre méltó, hogy fejedelmeink becsülték a polgári foglalkozást is és azt gyakran kitüntették; de mégis a hadi érdem, vagy hivatal nyert a leggyakrabban pálmát. A hivatalos emberek között is a leggyakoribbak a kancelláriai alkalmazottak, a kik közel valának a tűzhöz. Fejedelmeink buzgóságát dicséri, hogy a 291 nemesítésből tizenkettőt juttattak papoknak; egy alkalommal pedig egy festőt, máskor nyomdászt ér a kitüntetés.

Ezek közül bármelyik (7, 11, 14, 35, 37, 54, 55, 77, 78, 91, 93, 102, 108, 139, 141, 143, 153, 157, 167, 174, 178, 181, 190, 200, 206, 207, 228, 231, 236, 239, 245, 252, 275 — tisztviselők; 19, 52 (?) 94, 99, 142, 170, 171, 173, 174, 180, 194, 218 — papok; 23, 36 — orvos; 165 — festő; 248 — nyomdász; 6 — szabó; 9, 147, 269 — szakács.) művelődéstörténeti szempontból annál is inkább kiváló figyelmet érdemel, mert magyar szokás szerint az illetők foglalkozására vonatkozik a címerkép is.

Kiváló figyelmet érdemelnek a tömeges nemesítések és címeradomá-

nyok, mint erdélyi speciálitas. Bocskay nemzeterősítő, telepítési politikáját követte Báthory Gábor, Bethlen Gábor és II. Rákóczi György. Rend szerint birtokadományyal egybekötött tömeges címeres leveleiket tünteti fel a 66, 71, 73, 74, 101, 145, 166, 228, 281, 283, 184 és 289 sz.

Ezek közül nem egy feltételeket, illetve a nemesi szabadsággal össze nem férő megkötöttséget ró a címerszerzőkre. Ily feltétel egyes nemesítésnél is előfordul, melynek mására nem emlékszem a magyar armálisok között. Így a 183, 184, 262 sz. azt mutatja, hogy a kancellária szénája nem volt egészen rendben, midőn állítólagos szabad embereknek csak oly feltétel alatt ad nemességet, ha eleik, vagy maguk nem voltak jobbágyi függésben a kincstártól, a fejedelemtől, vagy székely primipilusoktól; Erdélyi Andrást és utódait pedig II. Rákóczi György örök időre a borosjenői várkapitánytól teszi függővé, vagy ha ezt nem tartják meg, fejedelmi jobbágyoknak nyilvánítja (246. sz.)

A címerek nagy többsége oly szoros összefüggésben van a címerszerzők életével, hogy azokból őseink életmódja domborodik ki. Ez az összefüggés szigorúan heraldikai szempontból véve már kifogás alá eshetik, akár naturalistikus, akár symbolikus az ábrázolás. E tekintetben oly ritka a kivétel, hogy megjegyzésre méltó az Eötvös József által oly kedves humorral kiigurázott H'oilóssy uram ivadékának, Budai János fejedelmi szabónak címere, a ki rettenetes harcziás oroszleányt nyert címerül, ha csak az is nem azt a vakmerőségét repraesentálja, hogy épen oroszlánra fájt a foga. Különben farsztóan dominál a kardot tartó kar, oroszlán sárkány, lovas- és gyalog-katonák győzedelmi jelvényekkel, a magyar címerekben is magaslott kedves gólya, darú, hattyú és sólyom madarunk.

De ezek is vonatkozással vannak a címerszerzőkre. Nem egy armális kezünkbe adja a symbolum kulcsát is. Sajnos, úgy vagyunk ezekke' is mint általában kulcsainkkal: minél több van belőlük, annál könnyebben összetévesztjük!

Minden magyarázat nélkül tudjuk, hogy hadi jelenetek, kardot tartó kar, oroszlán és sárkány a vitézséget jelképezi. Ahhoz sem kell kommentár, hogy Kertzi Pál kiváló orvos az igen ritka fehér paizsban koronával és babérral díszített szívet nyer; az aranybeváltó hűségét a mérleg, a kulcsárát a kulcs jelképezi, melyet hol ember, hol oroszlán, gólya vagy griff tart. (35, 167, 177 stb.) A festőre palettáról (165 sz.), a nyomdászra a szedő-szekrényekről ismerünk rá (248). Kancelláriai tisztviselők és íródeákok címeréből elmaradhatatlan az írotoll, a gyorspostás vehementer futó lovon ül (157); a papok papi ornatusban díszeskedő, bibliát tartó férfiút nyernek címerül, sőt egyiknek Bethlen Gábor oda ajándékozza a menyországot (142. sz.) felhők felett lebegő angyalaival és tűzszlopával. A református fejedelem a református papnak!

A gyűjtemény egyik legszörnyűbb címere (178. sz.) beülteti Dioge-

nest a hordóba és annak tetejére varázsolja a Pegazust, dolgot adva úgy első, mint hátsó lábainak. Egyik első lábában ugyanis tollat, a másikban kardot tart, a hátsókkal meg görgeti a hordót!

A 200. címér egész élettörténetet tár elénk az iskolásfiú aranyos korától a hivatalban görnyedő férfiúig, mikor is erénye megneemesíti. Szintén az életből fakad Kertész Elek címere, melyben egy méhrajt befogó férfiút látunk. Valami példátlan szörnyűség, hogy a címér sisakdisze is szállongó méhraj!

Sokkal érdekesebbek azok az armalisok, melyeknek szövege magyarázatát adja e címérképben rejlő symbolumnak. Ha ezeket alaposabban tanulmányozzuk, rájövünk arra, hogy e tekintetben megállapodott praxis nem volt.

A hullámos pólyák a Gálffy János címérében (7. sz.) — mint általában a mesteralakot meg nem értő magyarság címereiben — *folyót* jelképez; természetes, hogy Erdélyben a Marost és Aranyost. Ugyanezen címérben a hattyú „a vízi madarak fejedelme a józanságot, mértékletességet és hűséget jelképezi“.

A *darú*, a magyar nép kedves, címereinknek igen gyakori madara, *éberséget* jelent. Rendszerint úgy ábrázolják, hogy bal lábával követ tart. A 206. címérlevél a címérszerző sok munkáját, virrasztását és gondját emeli ki s honorálja daruval; a 213. sz. „az örkdő darú“ csőrbe kulcsot is ad, merthogy a címérszerző éveken keresztül szorgalmas és hű kulcsár volt, a Tordai Péter darva pedig (50. sz.) író tollat tart csőrében de a fő mégis a kő, mert excubias agit! Hogy a darú emigyen örkdök a 169. sz. armalis már írókra is hivatkozik, a 189. sz. pedig bátran ki mondja: *grus avis vigilantissima*. Ellenben a 275. sz. már a készség és szorgalom kifejezőjének tartja s így a darú elmozdítván az örkdőstől a Kálnai armalis (167. sz.) a *gólyát* nevezi ki „avis vigilantissima“-nak! A 228. sz. armalisanak is a gólya az őre, súlyosbítva nehéz kötelessége egy író tollal is! A 208. számú armalisan a kócsag is őrmadar lesz.

Mikor így bővelkedünk megbízható örökben, szinte meglepő, hogy Szabó Boldizsár (225. sz.) saját maga végzi a terhes feladatot kikandikálva a pajzsból. Ez bizony egy cseppet sem finom dolog! Nem is mernők rámondani ugyanazt a 222. sz. címér teljesen azonos alakjára, (melyet közvetőleg 'Aldásy említett munkájában hívebben közölt) mert ott a címérlevélből kimaradt a felvilágosítás. Pedig hát az lenne a heraldika alphája, hogy ne kellessék a címérhez kommentár. Bizony csak tökéletlenség a *mintha* örkdökne, avagy *mintha* fát ásna ki és más helyre akarna(!) ültetni — féle címerek, (243. l.) mint ábrázolhatatlanok és kommentár nélkül megérthetetlenek!

E könyvből tudjuk meg továbbá, hogy a griff gyors és gondolkodó állat (248) és így a címérszerző gyors előhaladását és kiváló talentumát

jelképezheti. Ugyanazon címerben a fehér rózsza és liliom azt jelenti, hogy a címerszerző, bár ismeretlen szülőktől származott, kiváló lelki tulajdonságai és fedhetetlen élete által hírnévre jutott. Ez is oly szimbolum, melyet az armalis szövege nélkül meg nem fejthetnénk, mert csak annyit tudunk, hogy a fehér szín címereinkben általában az elme és szív tisztaságát, itt-ott ártatlanságot jelöl. (V. ö. 231. sz.)

Érthetőbb és közönségesebb a 66. sz. tömeges nemesítés címerének sisakdíszje. Az egyik lábával kardot, a másikkal keresztet tartó oroszán a keresztyén hit védelmét jelképezi.

Soha rá nem jönnénk ellenben arra az armalis nélkül, hogy a Jancsó István és Gáspár címerében a búzavetés azt jelenti, hogy a testvérek egyetértése folytán a kisebb családi vagyon is gyarapszik. Ugyanezen címerben két kardot tartó kar is van; hadd jelképezze azt, hogy mindkét testvér vitézkedő ember. Jó, hogy mindjárt nem nyert engedélyt arra a család, hogy annyi kardot tartó kart viseljenek címerükben, a hány katona kikerülend belőle! Még naivabb a 170. címer, a melyet egy számtartó, egy pap és vitézkedő lófőszékely nyervén, mindhárom megkapja a maga jelvényét: a számtartó az író tollat tartó kart, a pap a fiait tápláló pelikánt, a vitéz lófő pedig a kardot tartó kart!

A magyar címerekben gyakran előfordul a vasmacska. Ez igen feltűnő jelenség oly népnél, melynek a hajózáshoz nincs sok köze. Mit jelentsen ez, a Greising brassói bíró armalisa világosít fel; mert a szerint a vasmacska a címerszerző erényét, a vasmacska markon tartó két kéz pedig erélyességét, szilárd lelkületét jelképezi. „Mert miként a hajó vasmacska nélkül a szelek játékvá lehet, az emberi társadalom is jó bíró nélkül válságba jut.” (14. sz.) Ellenben a Pásztóhi Ferencz fejedelmi levéltárnoknak már érintett címerében (231 sz.) — ha jól értelmezem a romlott szöveget, — a vasmacska *reményt* jelöl.

Még csak egy, igen feltűnő szimbolumra hívom fel a figyelmet: Kisnyujtodi Jakabos Máté címerében (129 sz.) egymással szemben egy halálzó és egy fiatal ember felső testrésze van. Ez azt jelképezi, hogy az utódok tartsák szemük előtt, kövessék és tiszteljék az elődök erényeit!

Ha nem is mindenben azonos címermagyarázat, de ugyanazon felfogást és szimbolizáló hajlamot látjuk egyszer tehát itt is, mint a magyar armalisokban.

Így ha a címerek háta mögé pillantottunk, még jobban meggyőződünk arról, hogy a magyarral szemben erdélyi speciális heraldikáról nem beszélhetünk, Tárgy, kompozíció, felfogás épen oly magyar itt, mint amott. A mi a kivitelt illeti, arról csak az eredetiek tanulmányozása után lehetne biztos véleményt mondani. Azon címerek alapján, melyeket eredetiben, vagy hű másolatban ismernek, csak annyit mondhatok, hogy általában az erdélyi fejedelmeknek nem voltak heraldikailag képzett címeríróik és így

az erdélyi armalisok elég gyarló kivitelűek, de ezt koránt sem szabad speczialis tünetnek tekintenünk.

És most, hogy visszatérjünk azon munkára, mely mindezek elmondására alapul szolgált, igen szívesen üdvözöljük Sándor Imrét — először is azért a bátorságért, hogy — lelkes munkatársai erkölcsi támogatásától eltekintve — minden anyagi segítség nélkül utjára bocsátá e két füzetet. Ezzel nemcsak a közönségnek, hanem a szakirodalmunknak is nagy szolgálatot tett. Szívből óhajtjuk, hogy mielőbb láthassuk a következő füzeteket.

Egyben-másban azonban szeretném, ha megfontolás tárgyává tenné s ha jónak tartja, elfogadná néhány megjegyzésemet.

Véleményem szerint e munkát már bevezetése után is mindenki úgy tekintí, mint az *erdélyi* czímerlevelek gyűjteményét; én tehát csak erdélyi czímerleveleket vennék fel e gyűjteménybe. Hogy egy család, mely Borsod vagy Ungvármegyében laktában valamelyik királytól czímerlevelet nyert, s azt vármegyéjében szokott módja szerint kihirdettette és azután Erdélybe költözött — az még czímerét nem teszi erdélyivé! A szemlélőre csak zavarólag hat és megütközik azon, ha olyan absolute tökéletes czímereket is lát, mint az Ambrózy Gergelyé. (68 sz.) Fel is jegyzi az ember véletlenségből a raritások közé, a hová pl. a Kováts Sebestyén czímerét, mint a gyűjtemény legtökéletesebb czímerét jegyzi. Indítványoznám tehát, hogy *csak erdélyi fejedelem* által engedélyezett erdélyi kancelláriából kelt armalisokat ismertesse a jövő füzetekben, de azokat lehetőleg *teljes számban*.

Világért sem akarom kisebbiteni szerző és lelkes munkatársai fáradozásának eredményét. Csak a Brandenburgi Katalin czímereire utalok, hogy szerencsés, eredménydús munkájukat annál jobban kiemeljem. Az általuk produkált eredmény felülhaladja ugyan a legvérmesebb reményeket is; de a munka mégsem teljes. Igen sok megjelent, vagy ismertett erdélyi armalis van, melyet szerző meg sem említ. E hiányt szakember nem látja szívesen. Kívánatos lenne a szakirodalom teljes felhasználásával ennek pótlása és minden czímer után egy kimerítő repertorium csatolása.

Úgy tudományos, mint takarékosági szempotból helyesebb lenne *csak eredetiben megmaradt armalisok* után adni lehető hű, még az eredeti méreteket is feltüntető tollrajzokat. Nem lenne szabad figyelmen kívül hagyni, hogy ez nem czímergyűjtemény, nem Wappenbuch, mely minden elképzelhető forrásból meríti anyagát és így ugyanazon czímerre vonatkozólag is különböző ábrázolásokkal lévén dolga, kénytelen előre megszabott, egyöntetű módszer, schemák szerint dolgozni, hanem az elképzelhető leghitelesebb és legmegbízhatóbb források ismertetése.

A szerkesztés munkáját szerfölött nehézé teszi az, hogy tökéletlen rossz régi másolatok, romlott szövegek és több munkatárs ellenőrizhetetlen közleménye után kellett dolgozni, de a következő füzetekben nagyobb gond lenne fordítandó a szöveg helyes megállapítására és a korrektúrára.

Mindkét fűzet gyakran vét Priscianus ellen, vagy mert a rendelkezésre álló romlott szöveg gyarlóságait, vagy mert a nyomdahibákat nem javította ki a szerző.

Mindezek apró tökéletlenségek, melyek nem vonnak le a munka értékéből, de mégis meg vagyok győződve arról, hogy Sándor Imre, a ki írói pályáján lelkiismeretesen, lépésről-lépésre halad a tökéletesedés útján, majd lerázza magáról ezen apró tökéletlenségeket is, úgy hogy harmadik fűzete ellen még a rossz akarat sem talál gáncsolni valót.

Különben a derék fűzeteket melegen ajánlom a szakemberek figyelmébe. Az a szigorúbb heraldikai szempontból kifogásolható szokás, hogy címereink a való élettel szoros összefüggésben vannak, tárgyukat abból merítik, — csak történelmi irodalmunk javára szolgál: oly hű és sokoldalú, tarka képpel gazdagítja művelődéstörténetünket, melyhez foghatót semminemű forrásunk nem nyújt. Igen óhajtható lenne, hogy sokszorosító művészetünk is ezen kiaknázatlan, ősi, tiszta magyar forrásból merítsen.

Az armálisok szövegének tanulmányozása jogtörténetünkhöz is nem egyes becses adatot nyújt.

Utoljára hagyom, a mire a legtöbb tanúságot nyerünk, a családtörténetet! Különösen a tömeges nemesítések folytán gazdagabb a két fűzet családtörténeti adatokban, mint képzelné az ember.

Igen óhajtható lenne, hogy közönségünk érdeklődése felkarolja a nagy szorgalommal gyűjtött és még nagyobb bátorsággal kiadott munkát — hadd üdvözölhetnők mielőbb a még tökéletesebbnek ígérkező harmadik fűzetet.

(Debreczen.)

R. Kiss István.